

A NAGYENYEDI HANGYA SZÖVETKEZETI KÖZPONT KIALAKULÁSA, FEJLŐDÉSE, GAZDASÁGI, TÁRSADALMI JELENTŐSÉGE

GYÖRFI DÉNES

A gazdasági gondolkodás története az általános mentalitástörténet egyik sajátos ágazata. Azt kutatja, hogy a különböző történelmi korokban a gazdasági élet milyen helyet foglalt el az egyén, illetve a társadalom gondolkodásában. Tárgya, jellege következtében ez a résztudomány interdiszciplináris természetű: szorosan összefügg a gazdaságtörténettel, a szociológiával, ugyanis a gondolkodásmódok kialakulása és változása sokféle tényező, ok eredménye. Ez természetesen a gazdasági mentalitásra is vonatkozik.

A tudománytörténet nem kevés időt fordított annak a kérdésnek a kutatására, hogy az emberi gondolkodásban a gazdasági szempont mikor s minek következtében nyomult előtérbe. Azt már rég tudjuk, hogy csírája egyidős az emberi társadalommal, s felerősödéséhez nagymértékben hozzájárult a csere és a magántulajdon megjelenése. A „homo oeconomicus”-nak nevezett embertípus viszont a piacgazdaság elterjedése után alakult ki.¹

A szövetkezeti gondolat is többféle tényező és ok eredményeként alakult ki. „A szövetkezet az a tevékenységi kör, hol mindenki egyaránt kivetheti a maga részét a munkából. Azért van az úgy megszervezve, hogy abból csak azt zárjuk ki, aki nem odavaló, vagy aki az eszmének ellensége”², állítja gróf Majláth József. Véleménye szerint „a letűnt XIX. század jellege volt, hogy «mindent csak magáért tegyen», ezzel szemben áll a XX. század jelszava: «mindnyájan egyért, egy mindnyájáért»”³.

1 Egyed Ákos: Előszó. In Somai József (szerk.): *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából (XIX–XX. század)*. Kolozsvár, 2001, 7.

2 Majláth József gróf: *Szociálpolitikai tanulmányai és beszédei*. Budapest, 1903, 215.

3 Uo.

Megújult lehetőségeink és adottságaink közepette az erdélyi szövetkezeti mozgalom is új erőre kapott az utóbbi évek során. A több mint egy évtizede működő tudományos társaság (a Romániai Magyar Közgazdász Társaság, RMKT) s ennek szakfolyóirata (*Közgazdász Fórum*)⁴, az általuk kiadott tanulmánykötet (*Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából*, Kolozsvár, RMKT, 2001) idevágó tanulmányai⁵, valamint az említett kötet folytatásaként 2004-ben megjelent újabb tanulmánykötetben (*Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából II.*, Kolozsvár, RMKT, 2004) megjelentetett tanulmányok⁶ körvonalazzák a szövetkezeti mozgalom legfontosabb vetületeit.

Mielőtt megszülettek volna a nyugati, modern típusú, ún. Schultze-Delitzsch és Raiffeisen típusú szövetkezetek, Bölöni Farkas Sándor már azelőtt, 1825-ben létrehozta Kolozsváron a Gondoskodó Társaságot, majd másfél évtizeddel később, 1839-ben, Marosvásárhelyen Marosszéki Kölcsönös Tűzkármentesítő Társaság alakul, mely szintén a szövetkezeti elv alapján működött. Az 1848-as forradalom után, 1855-ben, a kincses városban Kisegítő Pénztár alakul, s e példát követve 1881-ig 54-re emelkedik az erdélyi hitel-szövetkezetek száma. Hét évvel később pedig Csíkszeredában az első erdélyi magyar fogasztási szövetkezet jön létre.⁷

Európai vonatkozásban 1843 novemberében 15 munkanélküli, éhező és kétségbeesett takács gyűl össze tanácskozásra az angliai Rochdale-ban. Az alkalmazottak különben előzőleg már különféle gyárakban is megkísérelték

4 Lásd: Hunyadi Attila: Nemzetépítés és szövetkezeti politika. *Közgazdász Fórum*, 2002. április, V. évf. 2. sz. 8–12.; Uő: Az erdélyi szász és román nemzeti szövetkezetek. *Közgazdász Fórum*, 2002. július, V. évf. 3. sz. 2–6.; Györfi Dénes: A Hangya Szövetkezetek Nagyenyedi Központja. *Közgazdász Fórum*, 2002. 6 sz. 10–16.; Somai József: Az új szövetkezeti mozgalomért. *Közgazdász Fórum*, 2003. 6. sz. 1–5.; Csetri Elek: A szövetkezeti gondolat régmúltjából. Uo. 5–6.; Vallasek Magdolna Márta: *A szövetkezeti jog története és fejlődése Erdélyben*. Uo. 6–8.; Simon Sándor: *Legelterjedtebb szövetkezeti formák az Európai Unióban*. Uo. 9–10.; György Lehel: *Társulás és szövetkezés mint lehetséges kitörési pont a vidékfejlesztésben*. Tanulmányok egy helyzetfelmérés kapcsán. Uo. 11–12.; Oláh Sándor: *Erdélyi szövetkezetek 1940–1944 között*. Uo. 12–14.; Olti Ágoston: *A romániai magyar szövetkezetek beolvasztása*. Uo. 15–17.; Csomós Attila: *Kell, nem kell, volt, van és kell legyen szövetkezeti mozgalom*. Uo. 18–19.; Györfi Dénes: *A Hangya Szövetkezeti Központ mához szóló üzenete*. Uo. 20–21.; Hunyadi Attila: *Az erdélyi szász és román nemzeti szövetkezetek*. Uo. 22–26.; *Üzenet a múltból*. Nagy Zoltán tanulmányútja, 1936. Uo. 27–30.

5 Vincze Gábor: *Az erdélyi magyar szövetkezetek félévszázada*. 275–290. Guzs Ferenc: *Balázs Ferenc, a szövetkezeti mozgalom apostola*. 291–299.

6 A tanulmánykötet szerzői: Balázs Sándor, Csetri Elek, Csucsuj István, Debreczeni-Droppán Béla, Egyed Ákos, Farkas Zoltán, Garda Dezső, Harmath Zsigmond, Hild Márta, Kerekes Jenő, Somai József, Süle Sándor, Tóth Szilárd, Zepezaner Jenő, Vofkori Mária.

7 Balázs Dénes: *Ne nézze senki csak a maga hasznát... Szövetkezeti mozgalom a Kis- és Nagy-Homoród mentén*. Székelyudvarhely, 1995, 18.

sorsuk javítását, ami nem járt semmiféle eredménnyel, mivel a gyártulajdonosok csak azzal a feltétellel voltak hajlandók munkabérüket felemelni, ha ugyanazt az összes gyárat is megteszik, ami pedig nem teljesült. Volt, aki a kirándulást ajánlotta, más a szegénységet rendező törvény segítségét kívánta igénybe venni, míg végre abban a közismert tanácsban egyeztek meg, hogy segíts magadon, és az Isten is megsegít. Elhatározták, hogy kéthetenként mindaddig annyi krajcárt tesznek össze, amíg annyi gyűl be, amennyivel egy zsák lisztet vásárolhatnak. Ezt az egy zsák lisztet készpénzfizetés ellenében saját maguk között kiosztották, s a nyereséget a folytonos befizetésekhez hozzáadva, újabb és újabb vásárlásokat és eladásokat eszközöltek. Rövid idő múlva abban állapodtak meg, hogy egy társaságot szerveznek, melynek minden tagja 5 üzletrészt köteles befizetni, üzletrészenként 1 fontsterlinget. Az ily módon megszervezett tőkéből elsőrendű életszükségleteket szereznek, és emellett méltányos kamatra kölcsönt adnak. De már a kezdet kezdetén a szellemi szükségletekre is gondoltak, s a tiszta nyereség 2,5%-át könyvek beszerzésére s olvasószoberendezésére fordították.

Ilyen előkészületek után alakul meg maga a társaság 1844. október 24-én 28 taggal, akiknek a száma a társaság bejegyzéséig 40-re emelkedett. Tíz fontsterling évi bérért egy kis boltot béreltek, és abban kereskedést nyitottak a kiskereskedők nagy bámulatára. Akkor viszont még senki sem gondolta, hogy e nap egykoron történelmi jelentőségűvé terebélyesedik. A józan gondolkodású takácsok szerény eszközökkel, de szívós kitartással fogtak munkához. A megállapított elvek a továbbiak során is a gyakorlati szövetkezet alapelvei maradtak. Ezek a következők voltak: a) nyitottság, b) demokratikus vezetés (mindenkinek egyforma számú szavazati joga volt), c) a felesleg felosztása vásárlási visszatérítés formájában, d) üzletrész gyűjtése, korlátozott kamat, e) teljes politikai és felekezeti függetlenség, f) készpénzért való vásárlás és árusítás, g) szövetkezeti előképzés előmozdítása, h) rendes napi áron, nyílt üzletben való árusítás, i) nem tagoknak is jó minőségű, becsületesen kimért áru.⁸

Az első szövetkezeti közgyűlés 1845 tavaszán elhatározta, hogy tea- és dohányárusításra kérnek engedélyt. A következő évben mészárszéket csatoltak a bolthoz, és 1848-ban már a helyiségük szűknek bizonyult, így 21 évre egy egész házat béreltek ki. A tagok száma folyton emelkedvén, ezzel együtt nyereségük is folyton emelte üzleti tőkéjüket, úgyhogy könyvtárat létesítettek, kaszinót tartottak fent, és 1850-ben az első, 1880-ban pedig a második malom felállítására került sor, majd 1855-ben gyapotfonógyárat létesítettek. Húszévi

8 Györfi Dénes: A Nagyenyei Hangya Szövetkezeti Központ. *Közgazdász Fórum*, 2002. 10–16.

kitartó és következetes munka után azon eredményre jutottak, melyet megelégedéssel boldogulásnak neveztek. Háztartásukban a legjobb minőségű árukat használták, ruházatukhoz saját szöveteiket, saját mészárszékuk hústermékeit fogyasztották. A vásárlási visszatérítés ekkor 12%-ot tett mindenkinek a maga által vásárolt áruk ára után. Könyvtárakban 5000 könyv, az olvasóteremben 11 napilap és 32 folyóirat állott rendelkezésükre, ezen kívül térképgyűjtemények, messzelátók, nagyítóüvegek és más eszközök a vizsgálódásra és önművelésre.

1867-ben többemeletes, óriási épületet építettek, melyben a különböző áruraktárakon, könyvtáron és olvasótermen kívül egy 2000 személy befogadására alkalmas terem is volt a közgyűlések megtartására. S ugyanazon évben házépítő osztállyal gyarapodott a társaság, ugyanis a tagok részére telkeket vásároltak, melyekre házat építettek a társaság által adott s 20 év alatt törlesztendő kölcsönnel. A kölcsön befizetésével a ház a lakók tulajdonává vált. A XX. század 20-as éveiben pedig a tagok száma már a 20 000-et is meghaladta, akik 50 áruraktárból, 73 fiókboltból mérsékelt áron szerezhették be maguknak a kitűnő minőségű szükséges árucikkeket.⁹

A rochdale-i úttörők sikeres vállalkozása természetes módon rövid időn belül követőkre is talált. Az angol munkásság központjában, Anglia-szerte, egymás után alakultak a rochdale-i mintára megszervezett fogyasztási szövetkezetek.

A mozgalom viszont nem állott meg a szigetország határainál. Franciaország ipari központjában, Párizs gyárvárosában, Lyonban, Marseilles-ben is megindult a munkásság szövetkezeti alapon való szervezkedése. A fogyasztási szövetkezetek mellett a francia munkásság közös termelése, ipari munkarendszere is szövetkezeti alapon szerveződik meg. Louis Blanc irányításával rövid időn belül kiépül a francia munkásság termelőszövetkezeti rendszere. Victor Aimé Huber berlini tanár Németországban hinti el a szövetkezeti mozgalom magvait, most már nemcsak az ipari munkásság, hanem a kisiparos és a falusi kisgazdák körében is. Itt a gazdasági életben a szövetkezeti szervezkedésnek egy újabb ágazata teremődik meg. A védtelen és szervezetlen kisembereket a lelketlen kamatuzsorától váltotta meg a hitelszövetkezeti szervezkedés. Hermann Schultze-Delitzsch a városi kisiparosságnak, Friedrich Raiffeisen pedig a falusi kisgazdáknak lett a szövetkezeti szervezője. Az ő munkásságuk nyomán a szövetkezés új formájából újabb néprétegek életében fakadt áldás. Olaszországban Mazzini és Suzatti, majd Wollenberg, Dániában pedig Gruntwig szervezőmunkássága érdemel említést.¹⁰

9 *Hangya Naptár az 1924-es évre*. Szerkeszti: Harmath János dr., Kiadja a Hangya Központ Nagyenyeden, 151–152.

10 Dr. Nagy Zoltán: Szövetkezeti ismeretek kézikönyve. Kiadja a „Hangya” Szövetkezetek és a „Szövetség” Gazdasági és Hitelszövetkezetek Központja, Kolozsvár, 1939, 10.

Magyarországon az abszolutisztikus kormány nem karolta föl a szövetheti törekvéseket, de az alkotmányos kormányok sem törekedtek többre e tekintetben. Egészében véve, a magyar szövetheti mozgalomnak jellegzetes vonása, hogy kevés, de fáradhatatlan úttörőnek sikerült a közönyt megtörni és a szövethetésben rejlő nagy erőt a társadalom különböző rétegeivel megértetni. És mivel mindez az államhatalom, a hatóságok többé-kevésbé nyílt vagy titkos ellenszegülése, féltékenysége, a legnagyobb akadályok dacára sikerült, csak azt mutatja, hogy a Nyugatról jövő egészséges szövetheti áramlat immár föl nem tartóztatható, s azt is bizonyítja, hogy az államhatalom csak a közvéleménynek mindig erősebbé vált nyomása alatt igyekszik a szövethetek útján segíteni ott, ahol már szociális bajok kezdenek mutatkozni.¹¹

A magyar szövetheti mozgalom első megnyilatkozása is a nép túlnyomó többségének foglalkozásához, a földműveléshez fűződik. Melegágyát a jobbagyfelszabadulást kísérő ínséges tőkeviszonyok képezték, de a szabadságharc utáni önkényuralom minden gyülekezést, szervezkedést tiltó rendelkezései hosszú ideig késleltették a modern magyar szövetheti mozgalom kifejlődését. A földhöz jutott, de termelési eszközt nélküli földműves népek tömegei estek áldozatul a lelketlen tőkeuzsorának. E siralmas helyzet, a szükség teremtette meg a magyar földműves lakosság első „hitelegyleit”. Ez az elszánt kezdeményezés, kísérletezés egységes szövethetessé csak akkor fejlődött, mikor annak élére az Országos Magyar Gazdasági Egylet vezetője, gróf Károlyi Sándor állott¹², s szövetheti tevékenységét György Endre, Hajós József és Bernát István támogatta.¹³

Károlyi Sándor 1831. november 10-én született. Közéleti tevékenységét – számos kortársához hasonlóan – karddal kezdte, hazája szabadságának szolgálatában, majd a komáromi kapituláció után hosszabb ideig Franciaországban tartózkodik, ahonnan viszont még az alkotmány visszaállítása előtt visszatér Magyarországra, s mint terjedelmes földbirtokok ura tevékenykedik a magyarság előmozdítására. Főleg gazdasági téren jeleskedik, s egyike azoknak, akik elindítják a nagygazdák társadalmi megújulását. E munka kiindulópontjától kezdve, az 1879-es székesfehérvári gazdakongresszustól áll a gazdák társadalmi mozgalmainak élén az országos magyar gazdasági egyesületben, a rövid ideig működő Gazdakörben, majd az 1896-ban megalakított Magyar Gazdaszövetségben, melynek elnöke, majd örökös tiszteletbeli elnöke. Az 1885-ös budapesti nemzetközi gazdakongresszuson kifejtett gazdasági szövethetési eszméit az 1886-ban létrehozott Pestmegyei Hitelszövethet megvaló-

11 Majláth József gróf: *A szövetheti ügy fejlődése Magyarországon*. Budapest, 1904, 1.

12 Dr. Nagy Zoltán: i. m. ll.

13 E négy személyiség közös fényképe a *Vasárnapi Újság* 1904/36. számában tekinthető meg.

sításában kamatoztatja. Ezen intézményből fejlődött ki később az 1898. évi XXIII. t. cikk alapján az országos központi hitelszövetkezet, mely által a magyar törvényhozás is magáévá tette a szövetkezés ügyét. 1896-ban a Magyar Gazdaszövetség létrehozója, mely a szövetkezeti intézmények fejlesztését, a föld népének a visszaélésektől való megmentését tűzte céljául. S ugyanezen célból alapította meg a „Hangyát”, a fogyasztási szövetkezetek központi fejlesztő intézményét.

Politikai téren 1881 óta a képviselőház tagja. Három évig a kormánypártnak, 1884 után a mérsékelt ellenzéknek, majd a nemzeti pártnak lett a tagja. Széll Kálmán kormányra jutása után a szabadelvű párthoz csatlakozott. A törvényhozásban mindig a földművelési érdekeket támogatta, s nem volt olyan gazdasági törvény és közintézmény, amelynek előkészítésében Károlyi gróf részt ne vett volna.

Sem vagyona, sem előkelő társadalmi állása nem gátolta meg abban, hogy mint egyszerű munkás végezze sokrétű teendőit. Mert ott volt a Tiszaszabályozó központi bizottságában, a Gazdaszövetségben, a Hangyában, az Országos Gazdasági Egyesületben, a Vásárcsarnok-ellátó Szövetkezetben, a gazdák biztosító szövetkezetében, melynek részint elnöke, részint igazgatósági tagja, de mindenik minőségében tevékeny munkása. Jelen volt továbbá a gazdák országos gyűlésén Nyitrán, Marosvásárhelyen, Kassán, Pozsonyban is.¹⁴

1898-ban egyik legnagyobb tervét és álmát, a falusi lakosság fogyasztási szövetkezetét valósítja meg. Indítványára s a Magyar Gazdaszövetség együttes anyagi támogatásával a szervezendő fogyasztási szövetkezetek irányító és áruellátó szerve, a Hangya Központ is megalakul.

Ennek vezetése és égisze alatt indult meg az egész ország területén a falusi Hangya Szövetkezetek szervezése, amelyek a nép gazdasági felemelésének egyre hatékonyabb eszközeivé váltak. Elveit pedig az alábbiak szerint igyekezett életbe ültetni:

1. Ha a szövetkezet csekély heti befizetésekből gyűjti alaptőkét, működését mindaddig nem kezdheti meg, míg a berendezéshez és az árukészlet egy bizonyos részéhez szükséges tőkéje nincs együtt.
2. A szövetkezetek ne hitelezzenek, csak készpénzért adják az árukat.
3. Amit a Hangya egyenlő áron vagy olcsóbban képes szállítani, azt a szövetkezetek alapszabályaik értelmében tőle tartoznak vásárolni.
4. A szövetkezetek a Hangya ellenőrzésének vannak alávetve.

¹⁴ Károlyi Sándor tevékenységéről lásd még: *Vasárnapi Újság*, 1885. 41. sz., 1904. 36. sz., *Ország Tükre* 1862. 18. sz., *Magyar Nemzetiségi Zsebkönyv*. Budapest, 1888, 138., Sturm Albert: *Országgyűlési Almanah*. Budapest, 1897, 268.

**GYÖRFI DÉNES: A NAGYENYEDI HANGYA SZÖVETKEZETI KÖZPONT KIALAKULÁSA,
FEJLŐDÉSE, GAZDASÁGI, TÁRSADALMI JELENTŐSÉGE**

5. A szövetkezetek vezetéséért az igazgatósági tagok rendszerint nem kapnak díjazást.
6. A szövetkezetek az évi haszonból csak 4–5% osztalékot adhatnak a teljesen befizetett üzletrészekre, a haszon többi része mindaddig a tartalékalapba megy, míg a szövetkezet minden adóssága ki nincs fizetve, azután a hasznot a tagok közt vásárlásaik arányában föl lehet osztani.

A tartalékalapból a szövetkezetek tagjaik gazdálkodását és művelődését más eszközökkel is előmozdíthatják. Sokan gazdakört, népkönyvtárat létesítenek, szervezik a gazdák termésének közös értékesítését, és pedig tojásgyűjtő-állomás, tejszövetkezet, szövetkezeti magtár létesítésével stb.¹⁵

Az 1904. év elején a Hangyának 15 kereskedelmi szakértő ellenőre volt. Ezek egyik szövetkezettől a másikhoz utaztak, vizsgálták a kezelési könyveket, elkészítették a szövetkezetek mérlegét, tanácsot adtak nekik, megfigyelték, hogy az alkalmazottak közül kik alkalmasak szövetkezeti boltok vezetésére, s ezeket tették aztán a szövetkezetek élére.

Az áruforgalom lebonyolítására a Hangya nagy áruraktárt üzemeltetett Budapesten, bizonyos cikkekre a gyárosokkal vagy a gazdák szövetkezeteivel (főképp a Magyar Gazdák Vásárcsarnok-ellátó Szövetkezeteivel) kötött szerződést az áruk szállítására. A Hangya fejlődését a kezdeti időszakban az alábbi adatok érzékeltetik magyarországi viszonylatban:¹⁶

Év	A helyi szövetkezetek száma	A Hangya forgalma korona értékben
1898	16	49 457
1899	51	462 839
1900	122	1 225 441
1901	171	2 037 858
1902	246	2 908 078
1903	383	4 703 196

Hasonló céllal alakult 1899-ben a Keresztény Szövetkezetek Központja, előbb csak mint egyesület, később mint szövetkezet, melyhez már az első évben 90 fogyasztó szövetkezet csatlakozott.¹⁷

15 Majláth József gróf: i. m. 22–23.

16 Balázs Dénes: i. m. 15.

17 Majláth József gróf: i. m. 23.

SZÖVETKEZETEK ERDÉLYBEN ÉS EURÓPÁBAN

A Hangya Központ további alakulását az alábbi adatok érzékeltetik:¹⁸

Év	Alaptőke	Eladott áruk	Tiszta felesleg (korona)	Központi alkalmazottak száma	Köteléki szöv. száma
1898	16 000	49 457	–	2	29
1899	30 000	462 838	76	9	70
1900	71 700	1 225 447	–	17	122
1901	85 900	2 036 858	3 717	25	232
1902	95 900	2 908 104	630	9	284
1903	126 900	4 703 196	23 822	30	383
1905	671 900	7 609 755	53 679	125	577
1906	707 800	9 605 993	74 647	166	676
1907	1 351 100	12 584 852	95 987	193	798
1908	1 363 000	13 692 463	102 180	250	842
1909	1 421 100	16 289 225	117 221	305	907
1910	1 761 000	19 016 418	139 731	316	992
1911	1 953 600	23 807 111	157 364	385	1093
1912	2 125 600	28 023 127	–	458	1195
1913	2 206 700	30 318 936	194 090	512	1251
1914	2 486 700	30 318 913	230 343	587	1278

A fogyasztási szövetkezet eszméje Nagyenyed város társadalmát is egyre gyakrabban foglalkoztatta a XX. század első éveiben. A köztisztviselők küldöttsége már 1902-ben foglalkozott a fogyasztási, házépítési és önszegélyző szövetkezet kérdéseivel. A szövetkezés ezen háromirányú létrehozására viszont a köztisztviselők nem voltak elég erősek, mivel, a szervezők egy része időközben a városból eltávozván, megtorpant az üggyel való további foglalatосkodás.

A fogyasztási szövetkezet eszméjét az 1904-es év végén a nagyenyedi Székely Társaság karolta föl és tűzte ismét napirendre. Evégett bizottságot küldtek ki az előmunkálatok és az alakulás előkészítésére, viszont az ellenkező érdekek megnyilatkozása és fenntartása lehetetlenné tette a megalakulást. A menet közben bekövetkezett nehéz gazdasági viszonyok, a roppant drágulás, a háztartási cikkek árának aránytalan emelkedése siettetette a különben továbbra is szőnyegen maradt városi kérdés megoldását. Az állami tisztviselők „Nagyenyedi köre” az 1905 elején tartott közgyűlésén megbízta választmányát, hogy alapos tanulmányozást végezzen a fogyasztási szövetkezet létesítése kapcsán. A választmány gyorsan döntött, s az üzletrészek jegyzésére gyűjtőíveket bocsátott ki. A taggyűjtőívek címlapjukon főbb vonásokban vázolták

¹⁸ Balázs Dénes: i. m. 17–18.

ugyan a szövetkezet céljait, a tagok jogait és kötelességeit, mindazonáltal az előkészítő bizottság szükségesnek látta, hogy az érdeklődőket közelebből is tájékoztassa és a felmerült aggályokat eloszlassa. E célból 1905. június 4-én a városháza közgyűlési termébe általános értekezletet hívott össze. A tárgyalás során abban állapodtak meg, hogy a fogyasztási és értékesítő szövetkezet csak eszköz arra, hogy elsősorban a fűszerárubolt, illetve vegyeskereskedés által, később a fogyasztás biztosításával és esetleg hitelegylet létesítésével segítse elő tagjai anyagi boldogulását.

A megalakuláshoz szükséges 3000 korona máris túljegyeztetvén, az alapszabályzat kidolgozására 25 tagú bizottság rendeltetett ki, melyben valamenyny hatóság, hivatal, vállalat képviselve volt. Az elkészített szabályzat ugyanabban az évben, a június 18-i alakuló ülés elé került betérjesztésre. Az előkészítő bizottság a lehető legnagyobb körültekintéssel gyűjtötte össze a közelből és távolból a tárgyalás alapjául szolgáló anyagot, melynek során a selmebányai, kolozsvári, marosvásárhelyi és Régen vidéki fogyasztási szövetkezetektől is igényeltek és kaptak felvilágosítást, s természetesen a Hangya központi szövetkezettel is tárgyalásokat folytattak.

A kitűzött napon a 4220 korona értékben előjegyzett 211 üzletrészt képviselő 104 tag jelent meg az ülésteremben. Voltak köztük előkelő, fontos pozícióban levő tisztviselők, tanárok, akik a városban létező összes hivatalt, hatóságot, intézményt és vállalatot képviselték. Mindezek mellett számos kevésbé fontos pozíciójú megyei, városi és magántisztviselő, altiszt és szolga gyarapította a társaságot.

Beretzky Miksa pénzügyigazgató, helyettes előkészítő bizottsági elnök megnyitja szerint az üzletrészek jegyzése várakozáson felüli volt. Ekkor már 153 tag 274 üzletrésszel 5480 korona értékben kötelezte magát a szövetkezetbe való belépésre. Az alapszabályzat, mely részleteiben szavatolta a szervezet általános működését, megvitatása és elfogadása után, az igazgatóság megválasztására került sor, mely az alábbi személyekből tevődött össze: Balázs Gergely, Bartha Zsigmond, Beretzky Miksa, Fogarasi Albert, Hollos István, Lingner György, dr. Müller Jenő, Nagy Ignác, Sándor Jenő, Uray László, Vinczenty Lajos rendes-, Weinrich Frigyes és Zayzon János póttag, felügyelőbizottság: Albert Iván, Balogh Ferenc, Baranyai Károly, Dezső Zsigmond, Gálffy János, Horváth Pál, Sándor Ignác rendes- és Orbay Lajos póttag, pénzkezelő Barabás Károly. 1905. július elején érkezett Nagyenyedre Meskó Pál, a Magyar Gazda Szövetség kiküldöttje, aki a Hangya megbízásából az áruhelyiség berendezésének részleteit és feltételeit beszélte meg az igazgatósággal és a felügyelőbizottsággal.

Mindezek után a szövetkezeti bolt 1905. október 12-én nyílt meg. A tevékenység bővítése, gazdagítása végett 1906 februárjában az Alsófehérvármegyei Gazdasági és Tanító Egyesületet keresték meg közreműködés érdeké-

ben, s a Bethlen Kollégium tanítóképzőjével is fontosnak és hasznosnak tartották az együttműködést. Mindezek mellett a hazai ipar pártolását is igyekeztek előmozdítani. Arra törekedett, hogy áruik lehetőleg hazai gyáraktól kerüljen ki, s tagjainak is leginkább ilyeneket ajánlott. Belépett a Magyar Védőegyletbe, és két Kirakati Védőtáblát is kért. De a nagyenyedi szövetkezet indulásakor legtöbbit a Hangyának köszönhetett.

„A Hangya nemcsak a kezdeményezésben szolgál felvilágosítással és tanáccsal – írja Hollosy István szövetkezeti titkár a helyi lapban – hanem a kezdet nehézségein átsegített oly módon, hogy kiküldöttje által üzletünket berendeztette, aki időnként az áruk minőségéről is meggyőződést szerzett, bevezetett az áruisme elemeibe, megtanított az árvetés titkaira és a szükséges és tisztességes kereskedelmi élelmességre. Kioktatott a könyvvezetésben és pénzkezelésben. A számlák átvizsgálásával minden tekintetben megfelelő útbaigazítással és jóakarátú figyelmeztetéssel szolgált. Az állandó ellenőrzés az igazgatóságot és felügyelő-bizottságot is rendszeresebb és pontosabb munkára ösztönzi és a hibákra való reámutatás és a védekezés módjának megismertetésével jövő károsodásoktól óvja meg a szövetkezeteket. Hogy mit ér a Hangyának ezen tevékenysége reánk szövetkezetekre nézve, azt pénzügyben nem, hanem közgazdasági tevékenysége hazafias, munkálkodásának eredményeképpen lehet kifejezni és minősíteni.”¹⁹

A könyörtelen halál viszont 1906. április 24-én örök pihenőre kényszerítette a frissen beinduló magyar szövetkezeti mozgalom úttörő apostolát, gróf Károlyi Sándort. A nagyenyedi lap terjedelmes cikket szentel méltatásának. Eszerint Károlyi Sándor hatalmas munkaerő volt, szívében izzó fajszeretet energiája lakozott, s ez serkentette munkára, ez sarkallta a közismert nagyszerű vállalkozásának megvalósítására. Markáns egyéniségével kimagasló magyar főúr volt: érzelmeiben kuruc, gondolkodásában makacs és elveihez szívósan ragaszkodó. Kiválóságának vonásai: erős, átható ész, éleslátás s a köztevékenység terén széles alapú koncepció.²⁰

1906 szeptemberében az enyedi szövetkezet alapszabályzatát közli a helyi lap.²¹ Ennek első paragrafusa szerint „A szövetkezet célja, hogy tagjait és a velük egy háztartásban élő hozzátartozóit olcsó és jó minőségű háztartási, ruházati és gazdasági cikkekkel – üzletszerű nyereség nélkül – ellássa és termékeik eladását közvetítse. Az üzletkörébe vágó mindennemű olyan cikkeknek beszerzését pedig, melyeket rendszerint raktáron nem tart, de keresetük élénk, lehetőleg elősegíti, illetve közvetíti. Módot keres az élelmiszerek vásárai

19 *Közérdek*. Politikai, Társadalmi és Közgazdasági lap, 1906. 32. sz.

20 *Közérdek*, 1906. 34. sz.

21 *Közérdek*, 1906. 74. sz.

rendjének oly irányú szabályozására, hogy a fogyasztóközönség érdeke az ismét elárúsítók üzérkedéseitől megvédessék. A kedvezmény nem tagokra ki nem terjeszthető, vagyis a szövetkezet által vásárolt cikkek csupán a szövetkezet tagjainak adhatók el. Kivételt csakis oly cikkek képeznek, melyek a szövetkezet raktárában feleslegessé válnak, vagy amelyek gyors romlásnak vannak kitéve és a szövetkezet károsodása nélkül hosszabb ideig el nem tarthatók.

A 2-es paragrafus szerint a szövetkezet cége: „Nagyenyedi Fogyasztási és Értékesítő Szövetkezet”, pecsétje: a cég címét viseli köriratban az alakulás évszáma, székhelye: Nagyenyed. A II. fejezet a szövetkezet időtartamát, a III. a Hangya országos szövetkezethez való viszonyát határozza meg. Eszerint a szövetkezet belép a Magyar Gazdaszövetség Hangya nevű fogyasztási és értékesítő szövetkezetének tagjai közé, és e célból fogyasztási forgalma arányában a Hangya által megállapítható üzletrészt jegyez és fizet be. Könyvelését és üzletvitelét a Hangya útmutatása szerint rendezi be. Elismeri a Hangya igazgatóságának azt a jogát, hogy megbízottja által a szövetkezet könyv- és üzletvitelét, valamint pénzkezelését ellenőrizhesse, leltárt vétesse fel, megbízottjai az igazgatóság és felügyelőbizottság ülésein, valamint a közgyűlésen részt vehessenek, ahol a megbízottak tanácskozási és indítványozási joggal bírnak. A Hangya igazolt kiküldöttjének joga volt a szövetkezet jegyzőkönyveibe és általában összes irataiba bármikor betekinteni, vagy kimutatásokat és adatokat bekérni. Továbbá joga volt a Hangya igazgatóságánál az üzletvezető megindokolt elmozdítását indítványozni s azt megbízottjai útján felfüggeszteni és alkalmas egyénnel helyettesíteni.

A szövetkezet áruraktárát addig nem nyithatta meg, amíg a Hangya igazgatósága által megállapítandó összeg a jegyzett alaptőkéből be nem fizettetett. A szövetkezet az árut a Hangya útján szerezte be. Amennyiben más oldalról kedvezőbb ajánlatot kapott, ezt az ár és a forrás s esetleg minta küldése mellett a Hangya tudomására kellett hoznia, s csak abban az esetben tehetett megrendelést, ha a Hangya nem szállíthatott ugyanolyan minőségű árut ugyanolyan áron. A tisztviselők és alkalmazottak felfogadása, illetve menesztése szintén a Hangya tudomásával valósulhatott meg.

A IV. fejezet az üzletrészeket, az V. a tagok felvételét, a VI. a tagság megszűnését, a VII. a tagok jogait, a VIII. azok kötelességeit, a IX. a tagok szavattosságát, a X. az üzletrészek és tiszta jövedelem hovaforrását, a tartalékalap képzését, a XI. az évi zárszámadást, a XII. a szövetkezet igazgatását (közgyűlés, igazgatóság, felügyelőbizottság) feladatkörét, végül a XIII. a feloszlás és felszámolás módját szabályozta.²²

22 A Szabályzat teljes szövegét lásd: *Közérdek*, 1906. 74–77., 79., 81., 87., 93–95. sz. és 1907. 1. sz.

Az Alapszabályzat a gyulafehérvári kir. törvényszéken a kereskedelmi társas cégek jegyzéke I. kötetének 209. lapján a 449/1906 sz. alatt az arra vonatkozó Nagyenyedi Fogyasztási és Értékesítő Szövetkezet nevű céggel együtt került bejegyzésre Gyulafehérváron 1906. január 16-án. Jegyző: Lázár Emil cégelőadó, Varga Ferenc cégjegyzékvezető.

A Nagyenyedi Fogyasztási és Értékesítő Szövetkezet sokoldalú és hasznos tevékenységet kezdeményezett és bonyolított le a továbbiak során. 1906. szeptember 23-ára meghirdetett közgyűlését a szövetkezet dr. Jeney Elek ügyvéd elnöklete alatt a városháza nagytermében tartotta. Az esemény iránti érdeklődést jelzi az is, hogy a helybelieken kívül a vidéki tanítók is igen szép számmal képviseltették magukat. „...tanító lévén legtöbbször a falu esze és lelke, nagyon helyes és öröndetes dolog tehát, hogy ezen felelősség teljes állásában minden úton és módon és minden körülmények között a gyermekek hazafias nevelése mellett a nép lelkes vezetéséről is gondoskodjék.” – hangzott a *Közérdek* c. lap megállapítása.

Az előadások sorát dr. Jeney Elek nyitotta meg, aki a gazdakörök fontosságáról szónokolt, Nehéz János királyi tanfelügyelő az ismétlő és gazdasági iskolákról, Hollosy István a háziiparról, Szűcs Elemér kollégiumi főördész a közhasznú fásításról, Rafael Oszkár városi állatorvos a tejszövetkezeteknek az állattenyésztésre gyakorolt kedvező és jövedelmező befolyásáról értekezett.²³

Mialatt Buzásbocsárdon Kovács Károly ev. ref. lelkipásztor és Benedek Aladár a fogyasztási szövetkezet létrehozásán munkálkodott, a „Nagyenyed és Tövis vidéki ipari hitelszövetkezet” módosította alapszabályait, és a „Nagyenyed és vidéke ipari és gazdasági hitelszövetkezet” cégbejegyzést már a gyulafehérvári királyi törvényszéknél is megtette. Hatásköre pedig Nagyenyed városán kívül az alábbi községekre terjedt ki: Alsó-, Felső- és Középorbó, Csombord, Marosszentkirály, Marosgombás, Oláhapahida, Szászújfalu, Diód, Csáklya, Diomál, Felgyógy, Havasgyógy, Felenyed, Muzsina, Vláháza, Lőrincrève, Kissolymos, Magyarkapud, Megykerék, Pacalka, Tompaháza, Miriszló, Nyirmező, Oláhlapád, Oláhrákos, Szabaderdő és Tövis.

A magyarlapádi és fugadi körjegyzőséghez tartozó birtokosok 1906. szeptember 25-én alakították meg az országos központi hitelszövetkezet képviselőjének jelenlétében a községi hitelszövetkezetet. A már működő kutyfalvi, magyardátosi, orosz és marosújvári hitelszövetkezet az újonnan alakult két társintézménnyel a nagyenyedi és marosújvári járásba tartozó összes községet hatáskörükbe vonták. A Nagyenyedi Fogyasztási és Értékesítő Szövetkezet gazdaszerveket előkészítő bizottsága szívesen karolta fel e kezdeményezéseket, s támogatásáról biztosította az illetékeseket.²⁴

23 *Közérdek*, 1906. 76. sz.

24 *Közérdek*, 1906. 78. sz.

GYÖRFI DÉNES: A NAGYENYEDI HANGYA SZÖVETKEZETI KÖZPONT KIALAKULÁSA, FEJLŐDÉSE, GAZDASÁGI, TÁRSADALMI JELENTŐSÉGE

A továbbiak során évi közgyűlés keretében számolt be tevékenységéről a nagyenyedi fogyasztási szövetkezet. E keretben sorrendben a harmadikra 1908. március 29-én került sor. A titkári jelentés szerint 1907 folyamán 10 416 korona 26 fillér forgalma volt, mely 6549 korona bruttó nyereséget eredményezett. A nehéz pénzügyi és gazdasági viszonyok ellenére is az előző évben 1513 korona 13 fillér tiszta üzleti eredményt értek el, mely a befizetett 7996 korona üzletrésztőke 18,9%-át tette ki. A tiszta nyereségből a tartaléktőke növelésére 410 korona 30 fillért fordítottak, mely ezáltal már 1260 korona 44 fillér lett, vagyis az üzletrésztőke 15,82%-ra emelkedett. A tiszta nyereségből továbbá 413 korona 44 fillér az üzletrész és tőkésített kamatának 5%-os kamataként, 569 korona 30 fillér pedig vásárlási árvisszatérítés fejében a kamattal együtt az egyes tagok javára került átíratásra.²⁵

A következő közgyűlésre 1909. március 21-én került sor a városháza nagytermében Weinrich Frigyes ev. lutheránus lelkész alelnök elnöklete alatt. Az előterjesztett jelentés szerint 1908-ban a szövetkezeti tagok száma 261, a jegyzett üzletrészeké 496, az évi áruforgalom 114 398 korona, a tiszta jövedelem 2 125,57 korona, a vásárlási árvisszatérítés 864,04 korona, a tartaléktőke 1 340,22 korona.²⁶

Az 1910 márciusában lezajlott közgyűlésen a szövetkezet a nagyenyedi mészáros iparosokhoz intézett felhívást arra vonatkozóan, hogy milyen kedvezményeket lennének hajlandók nyújtani abban az esetben, ha a szövetkezet elszámolás mellett a tagok vásárlását biztosítja. A beérkezett ajánlatok viszont nem elégítették ki a szövetkezetet, s emiatt házi kezelésbe vett külön szövetkezeti mészárszék felállítását tervezték. A szövetkezeti tagok üzletrészeik után 5% kamatot, az évenként tőkésített kamatok után szintén 5%, a rendes vásárlók ezen felül 11% vásárlási árvisszatérítést élveztek.²⁷

Az 1910. évi ötödik jelentés és zárszámadás szerint az év végi üzletfőlösségük 2804 korona, a bruttó jövedelmük 12 561,12 korona, üzleti mérlegük végösszege 49 256,23 korona, üzletrészeik összege 10 600 korona, áruforgalmuk 121 862 korona, az üzletrészvényesek pedig 1,8% vásárlási árvisszatérítésben részesültek.²⁸

Az első világháború éveiben elnémulnak a nagyenyedi fogyasztási szövetkezet tevékenységére vonatkozó helybeli hírforrások. A *Közérdek*, valamint az *Alsófehér* című helyi lapok semmiféle adatközléssel nem szolgálnak e vonatkozásban.

25 *Közérdek*, 1908. 27. sz.

26 *Közérdek*, 1909. 25. sz.

27 *Közérdek*, 1910. 27. sz.

28 *Alsófehér*, 1911. 26. sz.

A világháborút követően új vámsorompók és új országhatárok jöttek létre, ami egyet jelentett erkölcsi és anyagi magunkra maradásával. Erkölcsiekben elvesztettük azt a központi budapesti gárdát, amely közgazdasági, politikai és közművelődési téren tette meg kötelességét a szövetkezeti élet mezején, anyagiakban pedig azt az erős központot, amely annak idején az Erdély-szerte működő kirendeltségeket mentesítette az anyagi gondoktól és minden lehetőséget megadott, hogy célirányosan és fokozatosan javítsák az erdélyi szövetkezetek tagjainak hitel- és áruellátását. Az új viszonyok diktálták, hogy Erdély és a leszakított egyéb területek részére új központot létesítsenek, tovább folytassák működésüket s megvédjék a pusztulástól azon erkölcsi és anyagi erőket, melyek a kiterjedt szövetkezeti hálózat szervezésében, összegyűjtött alap tartaléktőkéiben már kialakultak. Céljuk volt menteni a menthetőt és a megváltozott viszonyok között is konzerválni azt, amit fontosnak és nélkülözhetetlennek tartottak az elkezdett munka folytatása céljából.

Az Erdélyben maradt szövetkezeti vezetők megértéssel és figyelemmel fogadták a nagyenyedi kezdeményezők felhívását, és csoportosan siettek bejelenteni csatlakozásukat, aminek következtében a felhívott 546 szövetkezetből 524 jelentette be csatlakozási szándékát. A felhívás pedig napjainkban is időszerű:

„Az éveken át dúló világháború legsúlyosabb csapása egyikét bizonyára kereskedelmi életünkre mérte. A nyersanyagok hiánya, anyagkészleteink megfogyatkozása, a termelés hosszú szünetelése, közlekedési eszközeink visszafejlődése, ezzel szemben a lényegesen emelkedett életigények, karöltve a fogyasztóközönség szervezetlenségével, nemcsak soha nem képzelt áruhiányt és drágaságot eredményeztek, de egyaránt akadályai lettek annak, hogy a fokozatos haladást a normális élet felé megkezdhessük.

Ebben a válságos helyzetben, mely az európai piacon általánosnak mondható, egyetlen védelmi eszköz – mint azt a külföldi érdekeltek és szakkörök felismerték – a szövetkezés. Csak a szövetkezés adhatja meg azt az erőt a fogyasztó közönségnek, mely a bekövetkezett helyzet elviseléséhez s a rendes kereskedelmi élet visszaállításához szükséges.

A tervezett szövetkezet célja az, hogy azt a szövetkezeti hálózatot, amely már dolgozik ennek a feladatnak a megvalósításán, kötelékébe vonja, új termelő, értékesítő, fogyasztási szövetkezetek alapításával erősítse, a kötelékébe tartozó szövetkezeteknek központul szolgáljon, azok gazdasági érdekeit előmozdítsa, őket árukkal kedvező feltételek mellett ellássa. Célunk megvalósításához erőink egyesítésére van szükségünk. Azért kérjük a szövetkezeti eszme híveit csatlakozzanak!”²⁹

29 *Szövetkezeti Naptár*, 1946. 50.

E felhívás nyomán alakult meg 1920-ban a Hangya Fogyasztási Szövetkezetek Központja Nagyenyeden, s ez az alakuló közgyűlés volt erdélyi szövetkezeti mozgalmunk egyik legjelentősebb állomása. A Romániához csatolt területeken lévő szövetkezetek túlnyomó többsége kiállotta az első nagy megrázkódást, talpra tudott állni, és lelkesedéssel csatlakozott az új Központhoz, melynek minden gondját a társult szövetkezetek áruellátása, irányítása és ellenőrzése képezte.

A megváltozott közjogi helyzetben és a háborút követő nehéz gazdasági viszonyok között, amire már a felhívásban is találunk utalást, nem volt könnyű feladat a szövetkezeti célok megvalósítása. A nehéz szállítási viszonyok és a körzetenként való szorosabb kapcsolat kiépítése és irányítása tette szükségessé, hogy a Központ a nagyváradi kirendeltség mellett egymás után megszervezze áruraktárait Sepsiszentgyörgyön, Székelyudvarhelyen, Marosvásárhelyen, Szatmáron, Aradon és Tordán. Mindezeket nem annyira anyagiakkal, mint inkább erkölcsi erővel, a szövetkezeti ügyért való önzetlen munkavállalással támasztják alá, mert voltaképpen a szövetkezetek is a háború okozta szegénységet cipelték magukkal. Egyesek azonban megerősödtek, talpra állottak, viszont nagyon sok nem bírta a reá nehezedő nyomást, s hiába a központi támogatás – ami kamatmentes kölcsönben vagy más segítségben nyilvánult meg –, felszámolásra kényszerültek.

Az újrakezdés, a szervezés nagy és nehéz feladatát Rohay László, a Hangya nagyenyedi központjának első vezérigazgatója vállalta magára és végezte példaadással, makacs kitartással, munkatársaival egyetemben fiatal kora óta, aki tanulmányainak befejezése után Hamburgban, a kereskedelmi élet egyik legjelentősebb központjában, két év alatt alapos és széleskörű kereskedelmi ismeretekre tett szert. Hazatérése egybeesett a nagy Károlyi Sándor alakító munkásságával, melynek hatékony és fontos célkitűzéseit gyorsan felismerően, 1899. szeptember 1-jén ellenőri minőségben lép a Hangya szolgálatába. Már az első években legnagyobbbbrészt Erdélyben bonyolítja le tevékenysége javarésztét, s döntő szerepe volt az Aranyos vidékén, a Maros mentén s a Székelyföldön beinduló Hangya szövetkezetek megszervezésében. Ez időre esik többek között Alsósófalva, Csíkszereda, Csíkkozmás, Erked, Felőr, Kányád, Kerelószentpál, Mócs, Nagyenyed, Sepsiszentgyörgy, Torda, Tövis és még számos szövetkezet létrehozása. Így válik az enyedi központ az erdélyi Hangya kirendeltségévé 1906-ban, s ennek főnökévé Rohay László. Szakszerű irányítása alatt pedig igen gyors fejlődést mutat az enyedi kirendeltség, mely 1913-ban több mint 4 millió, 1918-ban pedig 22 millió korona értékű áruforgalmat bonyolított le.

A világháború után az enyedi s egyben az erdélyi munka oroszlánrésze nehezedett vállaira a hitelszerzés, a piacok nyitása, a szövetkezeti áru és pénzügy irányítása s az ezek által megkövetelt szövetkezeti hálózat kiépítése terén. Ennek megfelelően rövid idő alatt 6 új tranzit raktárt szervezett, melyeknek helyes irányításával a vezetése alatt álló Hangya Központ áruforgalmát évről évre növelhette, ami által egyre teljesebben végezhetette el a vidéki szövetkezetek áruval való ellátását.³⁰

Következetes munkája viszont távolról sem volt zökkenőmentes. Az adott viszonyok számtalan nehézségei, az új központ jogi elismerése és egyéb súlyos körülmények óriási megpróbáltatásoknak tették ki testi és lelki erejét, s amint az óriás tölgyet is megtépázza az idők vihara, úgy emésztette őt is az idők nehézsége, úgy örölték föl őt is az állandóan súlyosbodó körülmények. Mindezek összesége váltotta ki 1928. március 8-án bekövetkezett hirtelen halálát, mely mélységes megdöbbenést keltett valamennyi munkatársa és barátai körében.³¹

A következő lapszám szinte teljes terjedelmében Rohay László emlékének van szentelve. Ez alkalommal csupán a dr. Szent-Iványi Árpád által jegyzett gyászkeretes vezércikkből idézünk pár sort:

„Rohay László vezérigazgató huszonkilenc évi törhetetlen kitartó munkával a kisemberek érdekeit szolgáló szövetkezeti ügynek élt éltető, fenntartó és fejlesztő lelkével, kinek szervező és alkotó ereje volt egyedül képes az erdélyi leszakadt Hangya szövetkezeti hálózatot új szervezetbe tömöríteni és népünk boldogítására a szövetkezetek százait életben tartani. Szilárd akaratereje, mely a nehézségek és akadályok tornyosulása előtt sem riadt vissza soha, széleskörű elméleti és gyakorlati szövetkezeti és kereskedelmi tudása, miáltal a legkritikusabb helyzetekben is mindig felismerte a helyes utat, kiváló szervező képessége, aminek oly sok szövetkezet alakulását és új központunk megteremtését köszönheti végül az eredményekben és elismerésekben gazdag szövetkezeti munkásság, amit a Hangya bölcsőjétől annak terebélyes fává való kifejlődéséig a legnagyobb lelkesedéssel, odaadással kifejtett, egyaránt hivatottá tették őt a vezetésre. Mint az erdélyi Hangya szövetkezeti központunk első vezérigazgatója sohasem csüggedő erős reménységgel keltette életre szövetkezeteink jövője iránti bizodalmunkat s gondos atyai szeretetével ápolta a fiatal zsenge fát, melyet az új viszonyok között is népünk áldásos gyümölcsöt termő életformává kívánt fejleszteni. Derékba tört ketté ez a nagy alkotó munka és az az erős bizalom, amely Rohay László személyétől és működésétől várta a jobb és szebb szövetkezeti jövőt ama meleg szeretet és általános tisztelet alapján, ami az ő rokonszenves egyéniségét minden szövetkezeti vezetővel, taggal és munkással egyaránt össze-

30 HANGYA. Az Erdélyi Gazda melléklete, 1924. 40. sz.

kötötte. A kegyetlen halál elszakította nagy vezetőnket szövetkezetünk éléről, frissen hantolt sírja fölött mélységes szomorúsággal és őszinte kegyelettel áll az erdélyi szövetkezők tábora. Emlékét úgy őrizhetjük meg legméltóbban, ha követjük példáját, megfogadjuk irányítását, tanításait s továbbra is haladunk azon a tiszta uton, amelyet Rohay László vezérigazgató jelölt meg nekünk.”³²

Az élet viszont, s így a Hangya élete is megy tovább. Még azon év (1928) szeptemberében külön kiállítási s egyben bemutatózó pavilonnal vesz részt az Erdélyi Gazdasági Egylet kolozsvári mezőgazdasági kiállításán. Az eseményről a Hangya szaklapjából értesülünk:

„A kerti főút közepén foglalt helyet a Hangya Központ által felállított szín-pompás pavilon, mely megkapó külső formájával már messziről felhívta a közönség figyelmét s diszes felirattal hirdette a gazdaközönségnek, hogy a szövetkezés erejével milyen mentsvárat teremthet magának a falu társadalma. A ragyogó fehér, kék szegélyű tornyos pavilonnak állandóan sok látogatója volt, csaknem az érdeklődés középpontját képezte s mindenki elragadtatással szemlélte a benne nagy izéssel elrendezett Hangya szövetkezeti mintaboltot. Az áruk különböző fajtái szerint kellő csoportosításban nyertek elhelyezést a pavilon hat oldalán a fűszer-, vas-, rövid-, ital-, üveg-, porcellán áruk és gazdasági cikkek, melyeknek árusítása minden falusi Hangya szövetkezetnek feladatát kell képezze. Számptalan szövetkezeti vezető, boltkezelő szemlélte gyönyörködéssel a mintaboltot azon óhajának adva kifejezést, bár csak az ők Hangya boltjuk is ilyen lehetne. Oly községek gazdái pedig, ahol még eddig nem létesítettek Hangya boltot, nagy érdeklődéssel hallgatták a felvilágosításokat és tájékoztatásokat, hogy miképpen indítsák meg a mozgalmat, hogy falujukban is hasonló szép és jó beszerzési forrást, Hangya boltot alakíthassanak.”³³

Ugyanakkor és ugyanott nagy meglepéssel látták és szereztek tudomást arról, hogy a Hangya Központ mezőgazdasági akciót is indított a gazdatagok támogatására, melynek kapcsán a több és jobb termelés következtében meg kívánta menteni a kisgazdáknak mindazon feltételeket, melyek őket gazdálkodásuk fejlesztésében elősegíthették. Így még azon év őszi időszakában a gazdákat nemesített vetőmaggal, műtrágyákkal és vegyszerekkel a lehető legelőnyösebb feltételek mellett látta el. Úgyszintén e mozgalomba kívánta bekapcsolni a Hangya Központ a mezőgazdasági gépbeszerzést is, mely kezdeményezés a korabeli romániai gépipar és gépkereskedelem fejlesztésére is igen kedvező befolyást gyakorolt volna.

32 *Szövetkezés*, 1928. 12. sz.

33 *Szövetkezés*, 1928. 37–38. sz.

A rangsorolások megállapítása nehéz feladat elé állította a bírálóbizottságot, mert a kiállított gazdag anyag a legszebb és legjobb termékeket képviselte. Ennek eredményeként a kiállítók többsége arany-, ezüst- és bronzérem díjazásban részesült. Így kapott I. osztályú aranyérmét a nagyenyedi Ambrosi, Fischer és Társai faiskola, az Állami monopolhivatal kerületi felügyelősége, dr. Konopi Kálmán búzanemesítő gazdasága, br. Kemény Anna és Társai pusztakamarási gazdasága, Szász István gazdasága, a „Chinoin” vegyészeti gyárterméke és természetesen a Hangya Központ szövetkezeti mintabolt pavilonja.

A Hangya mezőgazdasági akciója igen széleskörű érdeklődésnek örvendett a falusi gazdák körében. Így már az első felhívásra, 1928 őszén a kövendi szövetkezetnek elsőként igen nagyszámú gazdát sikerült rábírnia arra, hogy az őszi vetésnél műtrágya használatával kísérletezzenek terméshozamuk jobbítása érdekében. Nyomban egy vagon műtrágyát rendeltek és osztottak szét a tagok között. A 414 lejes műtrágyát viszont a szövetkezet féláron, azaz 200 lejért adta tagjainak, s az ár másik felét vásárlási visszatérítésként számolták el.³⁴ 1929 tavaszán pedig cséplőgépek, traktorok beszerzésének szükségességére hívják fel a tagok figyelmét. Ugyanakkor a magyarlapádi kisgazdák műtrágyázási eredményei kerülnek népszerűsítésre. Ott a Hangya Szövetkezet köré csoportosult értelmes, derék, haladni, fejlődni vágyó kisgazdák lelkes vezetőjük, Krizbai György tanító, szövetkezeti ügyvezető hozzáértő munkálkodása folytán már 1927 őszén 60 mázsa szuperfoszfát műtrágyát kísérleteztek búzavetéseiken. Az eredmény természetesen nem maradt el, és a műtrágyázott vetések messzemenően felülmúlták a többi vetést, s sokkal szebbek voltak a műtrágyázatlanul maradt parcelláknál. A sikerélmény a következő évben, 1928-ban, mintegy 60–70 újabb kisgazdát tömörített a Hangya mezőgazdasági akciója mellé, míg Krizbai György szervezése által most már 177 mázsa szuperfoszfátot vásároltak az őszi vetések számára.

1929-ben a Hangya illetékesei a helyszínen akartak meggyőződni az addigi, immár közismertté vált tapasztalatokról. Ennek érdekében azon év július 11-én a Marasesti műtrágyagyár részéről Horváth Dezső igazgató, a Hangya részéről dr. Szent-Iványi Árpád, a mezőgazdasági akció vezetője, gazdaegyleti titkár és szerkesztő szállt ki a helyszínre. A helybeli gazdatársak kíséretében kellemes meglepetésükre s a helybeliek dicséretére 500 holdat felülmúló búzavetéseket találtak. Az általában még zöldes táblák közül élénken tűntek föl a csaknem teljesen sárga búzatáblák, amelyekről maguk a gazdák igazolták, hogy szuperfoszfáttal műtrágyázott vetések. Tehát a szuperfoszfát – hangzott el a megállapítás – 8–10 nappal siettette a búza érését. Az egyes szuperfoszfázott búzatáblák közelebbi megtekintése alapján általánosan megállapítható volt az a tény, hogy

34 *Szövetkezés*, 1929. 2. sz.

a műtrágyázott búzák sokkal bokrosabbak, sűrűbbek, a kalászuk nagyobb és száruk erősebb, s a műtrágyázott búzák sehol sem dőltek meg. Ellenben a szomszédos műtrágyázatlan vetések érésben még visszamaradtak, ritkák és több helyütt nagyon megdőltek voltak, úgyhogy a kettő közötti különbséget bárki szemmel láthatólag is könnyen érzékelhette.³⁵

A továbbiakban a Hangya Központ a mezőgazdasági gépek alkalmazása gazdasági előnyeinek fontosságáról igyekszik meggyőzni tagságát. A gazdasági viszonyok megmutatták – hangzott a vezércikk³⁶ –, hogy már nem volt elegendő, ha valaki teljes odaadással, szorgalommal művelte földjét, hanem tanulnia is kellett, meg kellett ismernie mindazokat a módokat és eszközöket, amelyek eredményesebbé tették a termelést. Már nem volt elegendő a többletermelés, hanem amellet a minél jobb és minél olcsóbb termelés volt immár a fontosabb. A megállapítás, a biztatás napjainkban is érvényes:

„Versenyre kell kelnünk a külföldi államokkal, hogy terményeinket exportképesse tegyük s le kell szorítani a termelés költségeit annyira, hogy a külföldi piacokon a tengerentúli gabonával felvehessük a versenyt. »Versenyttermelés« ma a jelszó, amelynek annyira komoly alapjai vannak, hogy ha nem alkalmazkodunk ennek törvényeihez, akkor hiába termelünk többet, sem a magunk, sem az ország gazdasági helyzetén javítani nem tudunk, mert a romániai gabona a külföldi piacokon nem talál felvevőre. A terméseredmény növelése mellett tehát gabonánk minőségét is meg kell javítanunk, de arra is törekednünk kell, hogy a föld megművelésének költségei a minimálisra szálljanak le. Az utóbbiak elérésére segít bennünket az, ha igénybe vesszük azokat az eszközöket, amelyek a kézi erőnél gazdaságosabbak és olcsóbbak. Senki sem vonhatja kétségbe, hogy szántógépek, aratógépek, cséplőgépek s más technikai eszközök olcsóbban végzik el a munkát, mint az emberi kéz. A modern mezőgazdasági technika vívmányait kell tehát a földművelés érdekeinek szolgálatába állítani, ha a versenytermelés terén eredményeket akarunk elérni.” (Szövetkezés, 1930, január 6, VI. évfolyam, 4. sz.)

Nyilvánvaló – hangzott továbbá a Hangya-álláspont – hogy a kisgazda, aki csak néhány holdon gazdálkodott, nem tudott beszerezni gazdasági gépeket, s a maga néhány holdján nem is tudta kihasználni azokat. Ha azonban több kisebb birtokos tömörül – hangzott az érvelés –, szövetkezik s közösen szerzik be ezeket a gépeket s eszközöket, akkor már több száz holdon használhatják s teljes mértékben igénybe vehetik azoknak teljesítőképességét. A költségek pedig hamar meg fognak térülni az elért eredmények révén, s külföldhöz

35 A Szövetkezés 1929. 26. számában közölt fényképek megörökítik és érzékeltetik a látványt.

36 A mezőgazdasági gépek a termelés szolgálatában. Szövetkezés, 1930. 4. sz.

hasonlóan nálunk is busásan meghozná a kamatot a modern szellemben való gondolkodás – hangzott a reális érvelés.

E cél érdekében már 1930 májusában 65–75 000 lej vételárban, másfél évi törlesztéssel kisméretű, de kiváló gyártmányú és tökéletes munkaképességű cséplőgépeket ajánlottak a gazdák számára.

A kimondottan mezőgazdasági akcióval párhuzamosan a Hangya Központ baromfitenyésztési kezdeményezései is napirendre kerültek. E téren a Hangya azon igyekezete került előtérbe, hogy a legjobb nemesített fajbaromfi tenyészállatokkal lássa el a gazdaközönseget, s ezek szakszerű továbbtenyésztés által egy jól jövedelmező baromfigazdaságot teremthessenek. Ezen céltól vezérelve a Hangya Központ fajbaromfi törzstenyésztet rendezett be, melyben a helyi viszonyaink mellett is beváló amerikai fehér Leghorn és a Rhode Island Red kiváló nemesített baromfifajokat telepítette be. Így az alapítás évében, 1930-ban, már 400–500 baromfi eljuttatását tervezte a Hangya Központ.

Ilyen körülmények, eredmények közepette jut el a Hangya oda, hogy egyes kirendeltségei immár negyedszázados fennállásukat ünnepelhetik meg nagyszabású rendezvények közepette. Ezt tette 1930 szeptemberében pl. a harasztosi Hangya Szövetkezet is, melynek 25 éves jubileuma az egész község ünnepélyévé terebélyesedett.

E szövetkezet az első erdélyi vidéki szövetkezetek közé sorolandó, olyan úttörők jóvoltából, mint Kőszeghy Samu, Bartha Dániel, Elekes Árpád, Benedek Sándor, de különösképpen Bartha Gergelyné, a szövetkezet fő alapítója, aki 500 forint üzletrészjegyzéssel tette lehetővé a szövetkezet gyors megalakulását és működését. A fényes indulásról csakhamar a Világszövetkezetek Nemzetközi Központja is tudomást szerzett s elismerő nyilatkozatban értékelte a szövetkezet áldásos munkáját.

A negyedszázados jubileumra 1930. szeptember 14-én került sor. A dél-előtti református és katolikus istentiszteletre a helybelieken kívül megjelent Kövend, Torda, Felsőszentmihály, Várfalva, Székelykocsárd szövetkezeti küldöttsége is. Az ünnepi istentisztelet után Bartha Gergelyné sírjának megkoszorúzására vonult ki a társaság. A tulajdonképpeni közgyűlés a délutáni órákban zajlott le. Ennek keretében határozatba foglalva mondták ki, hogy a szövetkezet évi feleslegéből a református iskolának 2500 lejt, a római katolikus iskolának 1000 lejt, a görögkeleti iskolának 500 lejt ajándékoznak, továbbá egy 5000 lejes ösztöndíjat hoztak létre, melyet évente a legjobb középiskolai tanulónak adományoznak. Továbbá nem kisebb hatást és meglepetést váltott ki a közgyűlés azon határozata is, melynek értelmében egy rádiót szereznek be, mely a szövetkezeti tagok, a gazdaközönség szórakoztatására és ismereteinek bővítésére egy középületben kerülne elhelyezésre.

GYÖRFI DÉNES: A NAGYENYEDI HANGYA SZÖVETKEZETI KÖZPONT KIALAKULÁSA, FELJÖDÉSE, GAZDASÁGI, TÁRSADALMI JELENTŐSÉGE

1931 áprilisában a „Hangya-Unió” alakuló ülése és a Hangya Központ évi közgyűlése állott a figyelem és érdeklődés középpontjában. Az Unió alakuló közgyűlését népes közönség előtt dr. Garda Kálmán nyitotta meg, aki kifejtette, hogy az Unió megalakulásának célja bekapcsolódni az akkoriban hatályban levő szövetkezeti törvény rendelkezéseinek megfelelően abba a szövetkezeti határozatba, mely Romániában annak idején működött. Az Unió alapszabályzatának megvitatása és elfogadása után a vezetőség megválasztására került sor. A leadott titkos szavazatok alapján az alábbiak kerültek az Unió igazgatóságába: Albu Aurel, Benedek Gábor, dr. Garda Kálmán, dr. Harcsár Géza, dr. Harmath János, Imreh Zsigmond, Márk Mihály, Végh Benjámín, Zalányi István.

Az Unió közgyűlése után a Hangya évi közgyűlése került napirendre. Garda Kálmán igazgatósági elnök megállapítása szerint ezen összejövetelen 255 üzletrészes tag képviseltette magát 3981 rendes és 793 alapítványi üzletrésszel 5 955 500 lej értékben. A vita során dr. Garda Kálmán rámutatott arra, hogy míg 1922-ben sokkal több szövetkezetnek összesítve 5 814 882 lej üzletrésztőkéje volt, addig 1930-ban kevesebb szövetkezet üzletrésztőkéje – mivel időközben sok szövetkezet felszámolódott – összesítve 26 475 000 lejre emelkedett. Hasonlóképpen a szövetkezeti tartaléktőkék ugyanazon évek alatt 3 859 220 lejről 18 205 000 lejre növekedtek. 1930 végén 513 tagja volt a Hangya szövetkezetnek, 6397 rendes és 870 alapítványi üzletrésszel együtt 7 548 500 lej üzletrésztőkével. Befejezésül a közgyűlés közfelkiáltással ejtette meg az új igazgatóság megalakulását: Bocsánczy László (Kolozsvár), dr. Drexler Béla (Nagyteremi), dr. Garda Kálmán (Nagyenyed), dr. Harmath János (Nagyenyed), dr. Hartvár Géza (Szatmár), Imreh Zsigmond (Kibéd), Márk Mihály (Agyagfalva), Mladenatz gr., az O. N. C. R. vezérigazgatója (Bukarest), Pálffy György (Erdőhegyeskisjenő), Tunyogi János (Nagyszántó), Ürmössy József (Kolozsvár), Végh Benjámín (Árkos).

A megnevezett Unióba belépő 165 Hangya fogyasztási szövetkezet kérte a Román Szövetkezeti Nemzeti Hivataltól azoknak és magának az Unió megalakulásának a jóváhagyását, ami a 14 643/1931. sz. alatt megtörténvén, annak jegyzékébe a 2200/1931. sz. alatt lett bejegyeztetve.

Az Unió megalakulása a gazdasági és pénzügyi válság előrehaladott időszakában történt, ami visszahatott a szövetkezetek működésére. A termények és állatok árának visszaesése a vásárlóerő rendkívüli korlátozását vonta maga után, s ennek következtében a fogyasztási szövetkezetek forgalmának a felére csökkentését idézte elő. Így csupán az 1931-es évben 21 esetben határozott a közgyűlés a szövetkezetek felszámolásáról. Továbbá a válság egy másik következménye a veszteséges szövetkezetek számának állandó emel-

kedése. A magas búza- stb. és állatárak idején is a szövetkezetek tagjai indokolatlan hitelt vettek igénybe a szövetkezetektől, abból indulva ki, hogy a bolt az övék. A hitelezés azonban a válság hatása alatt megakasztotta mindazon szövetkezetek forgalmát, amelyek egész tőkájüket hitelezték. Így vált 174 szövetkezet veszteségesé. Ezen áldatlan állapotot tükrözi az 1931-es évre szóló beszámoló is: „E fogyasztási és hitelválság következtében központunk össz-forgalma a múlt évben számszerűleg is lényegesen csökkent. E számszerű csökkenés oka azonban nemcsak az, hogy mennyiségileg kevesebb árut adtunk el, hanem az is, hogy a legtöbb fogyasztási és tömegcikk ára lényegesen olcsóbb is lett és a forgalom számszerű visszaesése ez utóbbi körülmény következtében is állott elő.”³⁷

Míg 1930-ban az üzleti költségek 14 353 155 lejt tettek ki, addig 1931-ben 9 282 586 lejre csökkentek. Az 5 070 569 lejes csökkenés 36%-os költségapasztást jelentett. A költségek esetében a személyzeti kiadásokat csökkentették a legerőteljesebben, részben a fizetések lényeges csökkentésével, részben pedig a nyugdíjazásokkal és létszámapasztással. Az adott helyzet orvoslása végett a központi közgyűlés 5 pontos felhívást intézett az összes Hangya szövetkezethez, melynek tartalmi lényege abban állott, hogy a továbbiak során árut csakis készpénzért lehetett kiárúsítani, illetve beszerezni, megszűnvn az áru hitelbe való kiárúsítása, illetve annak hitelezése. Továbbá a legnagyobb határozottsággal intézkedtek a kintlevő hitelezések következetes behajtásáért, a szövetkezetek forgalmának minden áron való biztosításáért, s az árubeszerzés kizárólag a Hangya Központ útján bonyolódott le.

Mindezen nyomasztó gazdasági hangulat ellenére a közgyűlés alkalmával nemzetközi kiállítás színhelye volt az enyedi központ, mely igen nagy sikernek örvendett a jelenlevők körében. A szétküldött levelekre 9 ország, és pedig Anglia, Belgium, Csehszlovákia, Észtország, Finnország, Franciaország, Japán, Svédország és Svájc szövetkezeti központja juttatta el teljes propagandaanyagát. A közgyűlés lezajlása után pedig Magyarország, Németország és Ausztria küldeménye is érkezett Nagyenyedre. A küldemények között volt 22 könyv, 41 éves beszámoló, 30 fénykép, 20 képes folyóirat, 29 újság, 142 képes reklámfüzet, 127 plakát, 61 röpirat és 109 gyermekjáték. A művészi kivitelezésű plakátok, fényképek, képes reklámfüzetek országok szerinti csoportosítása a közgyűlési terem falára kerültek, míg a könyvek, éves beszámolók és újságok asztalokra lettek elhelyezve. A Romániát jelző tábla alatt volt elhelyezve a Hangya Központ szövetkezeti anyaga, valamint a *Gazeta Cooperatorului, Furnica, Tribuna Cooperatiiei Ardelene, Gazeta noastră, Cooperativa,*

37 *Szövetkezés*, 1932. 12. sz.

Curierul Cooperației Române, a *Szövetkezés*, *Áruértésítő*, valamint a *Rendkívüli kiadás* néhány példánya.

A következő időszakban – a súlyos gazdasági válság dacára – A Hangya Központ sikeres fellépéseivel, kiállításokon való remekléseivel vonja magára a szakvélemény figyelmét. Így az Erdélyi Gazdasági Egylet által 1933. augusztus 27–28-án Sepsiszentgyörgyön megszervezett mezőgazdasági és ipari kiállításon három nagy aranyérmert nyert a Hangya kiállítása. Ugyanakkor külön aranyéremmel tüntette ki a bírálóbizottság a Hangya borpincéinek kiváló borait és saját készítményű likőreit, és aranyérmert nyert a Hangya kiállítási terme ízléses berendezéséért, melyet a kiállítás legszebb részének minősítettek. A szövetkezeti kiállításnak abban állott a felbecsülhetetlen értéke, hogy kb. 10 000 látogatónak nyílt alkalma közelebről megismernie a Hangya szövetkezeti hálózatot és a külföldi szövetkezeti mozgalmat. A kiállítás alkalmával szétosztott 2000 *Szövetkezeti Káté*, 3000 *Szövetkezés* és 5000 képes mesésfüzet nagy lökést adott a Székelyföldön a szövetkezeti eszme népszerűsítésének.³⁸

A következő időszakban folytatódik a hasonló jellegű sikerek, elismerések sorozata. Dicséretes kitüntető elismerésben részesült a Hangya szövetkezeti hálózat az 1934-es októberi szatmári kiállításon is. A Földművelésügyi Minisztérium képviselőjében megjelent Gorciu Cicero vezértitkár elismerését fejezte ki a Hangya szövetkezetek eredményes munkájáért, melyet a gazdasági válság nehézségei között is lankadatlanul, szívós kitartással végeztek, főleg a falusi lakosság gazdasági jólétének emelése érdekében. „A Hangya szövetkezetek az ország egyik legjobban szervezett és vezetett szövetkezetei, melyek a falusi gazdanép érdekeit szolgálják. S a Hangya szövetkezetek erősségét és életképességét bizonyítja az is, hogy a gazdasági válság nem bénította meg működésüket, sőt fokozottabb, élénkebb tevékenységre serkenti őket, mint az előttünk levő impozáns kiállítás is igazolja”³⁹ – hangzott a kormány képviselőjének értékelése.

A Hangya Központ kiállítása a Római-kert nyári pavilonjának nagytermében volt elhelyezve. A tizenegy méter hosszú szövetkezeti kiállítás három részre tagolódott. Jobb oldalon a mezőgazdasági eszközök, szerszámok ízlésesen elrendezett csoportjaiban egy hatalmas Hangya-felállítás keltett feltűnést, középen búzakoszorúval. Hangya márkájú fejszék, lakatok is képviselve voltak, úgyszintén kalapácsok, harapófogók, fűrészek, fűrészreszelők, lóvakarók, ásók, lapátok, kerti gereblyék, kaszakövek stb. A Hangya szövetkezetek által forgalmazott vetőmagok külön e célra készült üvegekben voltak elhelyezve. A Hangya Központ kiállításának mezőgazdasági csoportját állami aranyéremmel és

38 *Szövetkezés*, 1934. 3. sz.

39 *Szövetkezés*, 1934. 27. sz.

elismerő oklevéllel tüntette ki a bírálóbizottság. Továbbá közepén volt elhelyezve a bor- és likőrcsoport. A gúlaszerűen elhelyezett italok nemcsak szép és mutatós elrendezésükkel vonták magukra a látogatóközönség figyelmét, hanem mind a Hangya pincészetében kezelt fajborok, mind a Hangya Rum-, Konyak- és Likőrgyárában készült italok a bírálóbizottság teljes elismerését vívták ki. A bírálóbizottság nagy aranyéremmel és külön elismerő oklevéllel minősítette a Hangya borait és likőrtermékeit.

A kiállítás harmadik részét a háztartási cikkek csoportja alkotta. Általános érdeklődést keltett a kínai teaház, Hangya csomagolású teákból építve, míg a hozzátartozó kert útja, virággruppjai különféle kávékból, teákból, rizsből állottak, s ugyanebben a csoportban volt elhelyezve a Hangya cipőpaszta, csőtészta, málnaszörp, borotvapenge stb. A kiállítási állvány elő részén levő polcon elhelyezett szövetkezeti könyvek és újságok is méltán képviselték a szövetkezeti világirodalmat, tekintettel arra, hogy több mint 15 nyelven jelentek meg és 25 ország szövetkezeti életéről számoltak be.

A megnyitó alkalmával a már említett Gorciu Cicero bukaresti tisztviselőt Fekete György folyóirat-szerkesztő fogadta és kalauzolta. Különösen a kiállítás gazdasági csoportját kísérték megkülönböztetett figyelemmel. Végül pedig a szerkesztő a Hangya likőrgyár különlegességével, a Hangya-keserűvel kínálta meg a vezértitkár és annak kíséretét, ami annyira megnyerte a titkár tetzését, hogy nyomban három üveggel vásárolt belőle. Különben is a Hangya-kiállítás állandó jelleggel a látogatóközönség érdeklődésének a középpontjában állott, s így nemhiába nyert EGE egyesületi aranyérmet, mint a kiállítás legizlésebb rendezése.

A továbbiak során az 1935-ös évi Hangya-működésről az *Igazgatósági jelentés*ből szerzünk tudomást. A Hangya Unióba a jelzett évben 318 szövetkezet és központ tartozott. Ezek közül felesleggel zárt 207 szövetkezet 2 220 571 lej tisztafelesleggel, mely 454 589 lejjel több, mint az előző év feleslege. Veszteséggel zárt 109 szövetkezet. 3 709 708 lej veszteséggel, mely viszont több volt a nyereség összegénél. Ugyanakkor megszűnt a vesztesége 43 szövetkezetnek, apadt a vesztesége 45-nek, veszteséges lett 22 és növekedett a vesztesége 40-nek. A fenti adatok figyelembevételével a veszteség 163 585 lejjel csökkent, s így az üzleteredmény a felesleg növekedésével s a veszteség apadásával összesen 618 174 lejjel javult. Ezen eredmény pedig az üzletek rendezettségét, a boltkezelők fokozottabb tevékenységét, a szövetkezetek vezetőségének fokozottabb gondoskodását tükrözi.⁴⁰ Ugyancsak e fenti eredmények elérését támogatták a szövetkezeti jubileumi ünnepek, a tanítóképzőkben, gazdasági iskolákban elhangzott szö-

40 *Szövetkezés*, 1936. 9. sz.

vetkezeti jellegű előadások, valamint Nagyváradon, Székelyudvarhelyen, Marosvásárhelyen, Tordán az üzletvezetők számára megrendezett boltos továbbképző tanfolyamok 140 üzletvezető részvételével.

„Szövetkezeti életünknek – hangzik a szaklap megállapítása – megvannak a maga komoly erényei, de megvannak a hibái is. Erénye a pontos, lelkiismeretes és gondos irányítás és ellenőrzés. Hiányossága elsősorban népünk szegénységéből folyik: ez pedig a tőkeszegénység, ami sok szép terv megválasztása elé ma még akadályokat gördít. De sok kívánnivalót hagy még a szövetkezeti szellem és öntudat erőssége is és sokszor érezzük hiányát annak, hogy a nehéz idők nálunk is felébresztették az egymásrautaltság és együttdolgozás szellemét s így joggal hihetjük, hogy az öntudatosodási folyamatnak szövetkezeti életünkben néhány év múlva élvezhetjük gyümölcseit.”⁴¹

1937 derekán, pontosabban június 17-én, Erdély Hangya Szövetkezeteinek központi vezetősége és teljes személyzete mély megrendüléssel értesült dr. Drexler Béla, a Hangya Központ közmegebecsülésben és tiszteletben álló elnökének hirtelenséggel bekövetkezett haláláról. Ennek kapcsán dr. Harmath János oldalas gyászkeretes búcsúírásban méltatja az elhunyt érdemeit, majd terjedelmes rovat keretében kerül ismertetésre és méltatásra életpályájának gazdagsága, sokszínűsége.⁴²

Dr. Dexler Béla 1876. március 1-jén született Besztercebányán. E felvidéki városban végezte elemi, valamint középiskolai tanulmányait is. Ezek befejezése után a budapesti egyetemen kitűnő eredménnyel végzi jogi tanulmányait, majd nyomban a magyaróvári gazdasági akadémiára iratkozott, aminek végeztével a földművelési minisztériumban nyert elhelyezést. 1903-ban Erdélybe kerülvén, a székelyföldi kirendeltséghez kap kihelyezést, ahol életének új szakaszába lépve, nagy lendülettel fog hozzá az itteni elhanyagolt mezőgazdasági kultúra fejlesztéséhez. Munkája kifejezetten gazdasági és szociális jellegű volt. Ahol csak megfordult, mindenütt a gazdakörök és szövetkezetek megszervezését sürgette. A gazdakörök részére a legkiválóbb szakelőadókkal tartott előadásokat. E keretben a belterjes gazdálkodás meghonosítására s ezzel kapcsolatban az állattenyésztés feljavítására és tejszövetkezetek létesítésére, mezőgazdasági tanfolyamok, vidéki kiállítások megrendezésére fektette a főhangsúlyt. Mindezek mellett a szövetkezetek megszervezésében látta a falu gazdasági felemelkedésének lehetőségét. Evégett minden rendelkezésére álló eszközzel a Hangya fogyasztási szövetkezeti mozgalom szárnybontogatását igyekezett előmozdítani, s az a tény, hogy a Maros, Nyárad és

41 Vita Sándor: Erdélyi szövetkezetek. *Hitel*, 1936. 56.

42 *Szövetkezés*, 1937. 18. sz.

Kisküküllő mentén a legtöbb Hangya Szövetkezet megszervezése az 1900-as évek első évtizedére esik, nagymértékben az ő rendkívüli tevékenységének köszönhető. A Hangya Szövetkezetekben nemcsak a szövetkezeti eszme közismert erkölcsi magasabbrendűségének a megtestesítését látta, hanem a mindennapi életből merített tapasztalatai alapján is meggyőződött arról, hogy a falu gazdálakosságát jó minőségű háztartási cikkekkel, kifogástalan gazdasági eszközökkel elsősorban a szövetkezetek hivatottak ellátni, mert ezek a közérdekű intézmények nem használják ki a kereskedelmi életben mutatkozó előnyöket a gazdatársadalom rovására, hanem éppen a gazdaközönség megerősödését szolgálják. Ezt a szövetkezeti építómunkát vállalta és végezte több mint három évtizeden keresztül.

Szövetkezeti érdemeinek elismeréseképpen választották be a Hangya Központ igazgatótanácsába, mely tisztségét 18 éven át, halála napjáig viselte a legnagyobb tisztséggel és lelkiismerettel. Élete utolsó három évében Hangya-elnökként munkálkodott nagyszerű kitartással, a Hitelszövetkezetek Központjának, az Erdélyi Kereskedelmi Banknak, a Marosvásárhelyi Takarékpénztárnak hosszú időn keresztül volt igazgatósági tagja, úgyszintén az Erdélyi Gazdasági Egyletnél, a Marosmegyei Földművesszövetségnél és számos gazdasági és társadalmi egyesületnél vállalt és töltött be fontos vezető szerepet. Áldásos tevékenysége alatt annyira megszerette az erdélyi földet, hogy attól semmiképpen sem tudott többé megválni. „Valami kimondhatatlan vonzalom kötötte őt e föld fiaihoz, az egyszerű gazdálkodó emberekhez. Név szerint ismerte mindazokat a fehérharisnyás székely gazdákat, akikkel életében találkozott. Bámulta kitartó szorgalmukat, becsülte felfelé törekvésüket. Olyan közvetlen hangon elbeszélgetett hétköznapi küzdelmeikről, gondjaikról, mint aki valóságban is átérezte az egyszerű földmives emberek bajait.”⁴³

Halálakor mindenki tiszteletben tartotta utolsó kívánságát. Virág nem borította koporsóját, nem hangzottak el búcsúbeszéddek, s csak az általa megjelöltek: a legszűkebb család és két jó barát kísérte utolsó útjára.⁴⁴

Az állandóan fejlődő, terjeszkedő Hangya hálózat 1937 végén alábbi struktúrával rendelkezett: Fehér megyében 3 városi és 4 falusi szövetkezet működött 1148 taggal, az eladott áru értéke 6 061 797 lej volt. Arad megyében a 4235 tagot magába foglaló 18 falusi szövetkezet 17 031 044 lej értékű árut adott el. Bihar megyében 1 városi és 56 falusi szövetkezet működött, az eladott áru értéke 31 454 730 lej, Brassó megyében 4 falusi egységet tartottak nyilván 340 taggal, akik 2 896 158 lej értékű árut vásároltak. A Csík megyei 10 falusi szövetkezet 1450 tagot számlált, az eladott áru értéke 9 048 651 lej volt. Kolozs megyé-

43 Uo.

44 Uo.

ben 3 városi és 19 falusi szövetkezett működött. A 3838 tag 11 079 396 lej értékben vásárolt. Hunyad megyében mindössze 1 faluban működött szövetkezet, melynek 101 tagja 455 486 lej értékű árut vitt haza. Maros megyében az 1 városi és 33 falusi szövetkezetben 22 476 977 lej értékű áru került eladásra. Naszód megye 3 falusi szövetkezetet működtetett 509 taggal és 1 245 163 lej értékű áru-eladással. Székelyudvarhely megyében viszont 44 falusi üzletet tartottak nyílván, melynek 7312 tagja 28 283 680 lej értékű árut szállított haza. Szilágy megye falvaiban 27 üzlet működött 5420 taggal, az eladott áru értéke 12 423 668 lejre rúgott. Szatmár megyében 2 városi és 14 falusi üzlet működött, s amazok 3383 tagja 20 733 183 lejt fizetett a kasszába. Szörény megye 3 falujában 1 912 154 lej értékű áru talált gazdára, Szamos megyében pedig a 7 falusi szövetkezet 1376 tagja 3 635 784 lej értékben vásárolt. Nagyküküllő megyében az 1 városi és 6 falusi szövetkezet 1597 tagja 8 857 867 lej értékben vásárolt az év folyamán. Kisküküllő megye 5 falusi szövetkezetében 2 249 215 lej értékű áru talált gazdára, Temes megyében az 5 falusi szövetkezet 4 037 798 lej értékben árult a 809 tagjának. Torda megyében 1 városi és 12 falusi boltban 11 169 804 lej értékű áru fogyott el, míg Háromszéken a 42 falusi szövetkezet 6949 tagja 32 617 341 lej értékű árut szállított haza 1937-ben.⁴⁵

A szövetkezeti hálózat életében jelentős állomás volt a Hangya Központ 1938. augusztus 10-i rendkívüli közgyűlése. Az e napon lezajlott összejövetel feladata a szövetkezeti törvény rendelkezéseihez való alkalmazkodás volt. Az Unió felszámolása, a Hangya Központ technikai osztályának megszervezése, valamint alapszabályainak módosítása mindmégannyi fontos intézkedés volt, melyeknek eleget kellett tenni, egyrészt a törvény követelményei miatt, másrészt pedig a szövetkezeti hálózat jövőjének biztosítása érdekében.

1938 utolsó napjaiban az erdélyi szövetkezés jeles úttörőjére, dr. Gidófalvi Istvánra emlékezett a Hangya Központ hivatalos lapja. 1859-ben született Nagyszebenben. Középiskoláit szülővárosában, Kolozsváron és Budapesten végezte. Jogi tanulmányai befejeztével ügyvédi vizsgát tett, s már 1885-ben, 26 éves korában, Szászrégen királyi körjegyzőjeként tevékenykedett. Itt kerül közvetlen kapcsolatba a néppel, s látva nehéz vívódását a mindennapi kenyér megszerzéséért, ifjú lelkesedéssel akar segíteni szegény embertársain. Így keres kapcsolatot a falvak hivatott vezetőivel, a földbirtokosokkal, papokkal, tanítókkal a munkakörébe tartozó 62 község területén, ahol hetente 2–3 napot tölt tanulmányúton. Szászrégeni vásáros napokon pedig hol egyedül, hol többedmagával a helyszínen tanulmányozza jóindulatú érdeklődéssel a vásáron megjelentek mindennapi gondjait.

45 *Anuarul Cooperăției Române*, 1 ianuarie 1938, vol. I., București, 1938, 552–573.

A nyolcvanas évek vége felé *Tegyünk a népért!* címmel intéz felhívást a szövetségi eszmék terjesztése érdekében. Faluról falura járva, iskolákban, templomokban hirdette eszméit, gondolatait és elképzeléseit. Irigyei viszont mozgalmat indítottak ellene. A szövetség apostola, az igazi „falumunkát” végző Gidófalvi azonban nem ismert akadályt, s haladt tovább a saját maga által megszabott úton. 1894 tavaszán a marosvásárhelyi vártemplomban, Szász Domokos püspök és az erdélyi református papság előtt fejtette ki a szövetségi szervezkedés módozatait. Beszédét a görgényi református egyházmegye a híressé vált *Görgényi levél* cím alatt adta ki. Felhívására százával kapta az érdeklődő vagy támogató leveleket. Tíz éven át külön irodát működtetett a szövetségi eszme életbeültetése végett. Volt olyan nap, amikor 200–300 levelet is kapott.

Tízévi munkálkodás után, 1895-ben, Kolozsvárra helyezte át irodáját. Új állomáshelyén is a szövetségi eszme zászlóvivője maradt, s rövid idő alatt a városban 5, a megyében 30 szövetséget létesített. A „Ferencz József” Tudományegyetem polgárai számára iskolaszövetségi alapszabályzatot dolgozott ki, viszont az, hogy mindaz akkor nem valósulhatott meg, kimondottan a minisztérium és az egyetem vezetőségének tudható be, akik még válaszra sem méltatták kezdeményezését.

Irodája viszont továbbra is tanácsadó hely maradt, ahol a legnagyobb bizalommal fordult hozzá mindenki különféle ügyes-bajos dolgával. Egymásnak adták a kilincset a falu vezetői és elemőzsiájukat tarisznyájukban hozó, egyszerű, harisnyás falusi emberek, akikkel a legszívesebben beszélgetett kitergetett gondjaikról, érdeklődési körükről.

Szövetségi munkássága elismeréseképpen az Országos Központi Hitel-szövetség felügyelő-bizottsági tagjává választották. De nemcsak a szövetségi mozgalomban, hanem egyháza életében és társadalmi téren is rendkívüli munkásságot fejtett ki. A korabeli lapokban megjelent írásain kívül sok írása könyvekben és füzetek formájában látott napvilágot, melyekben mindig mások bajával, megsegítésével törődött. Örök és lázas nyugtalanságával az igazi, vérbeli erdélyi magyar embernek volt a megtestesítője, akit találóan jellemzett báró Bánffy György: „Ott van mindenütt, beleszól mindenbe, akar mindig és nem lankad soha.”

Nagy veszteség volt az erdélyi szövetségi eszme számára, hogy 1921-ben, 62 éves korában elköltözött az élők sorából.⁴⁷

47 A jeles úttörő alábbi munkái találhatóak a nagyenyedi Bethlen Könyvtárban: 1. *A hivatalnok*. Budapest, 1907 (könyvtári jelzete: 14035). 2. *„Egy könyv”*. A kolozsvári evangélium szerint reformált egyházközség adófizető tagjai részére (jelzete: 12205). 3. *Az erdei iskola*. Kolozsvár, 1911 (jelzete: 21862). 4. *Az önképzőkörökről*. Kolozsvár, 1910 (jelzete: 14691). Lásd még: Kelemen Lajos: Dr. Gidófalvy István. *Művelődés*, Kolozsvár, 2002. p. 101–103.

Noha az 1938-as esztendő az általános meglepetések éve volt – hangzott el az évi beszámoló megállapítása –, mely mind a gazdasági életben, mind a pénzpiacokon többször idézett elő tartózkodó és bizonytalan helyzetet, mégis elégtétellel jelentették a közgyűlésnek, hogy a szövetkezetek öntudatos együttműködése lehetővé tette, hogy áruforgalmuk további emeléséről számolhassanak be. Így az 1937. évi 121 108 937 lej összegű áruforgalmuk az 1938-as évben 127 438 802 lejre emelkedett, vagyis 6 329 865 lejjel nagyobb volt az előző évi forgalomnál. Ez az emelkedés annál értékesebbnek bizonyult, mivel a magánkereskedelem nagy általánosságban a forgalom visszaeséséről panaszkodott, s ugyanakkor az italosztály forgalmát lényegesen befolyásolta, csökkentette az italmérségi engedélyek bizonytalan helyzetét.

A forgalom további fokozása és sikeres lebonyolítása érdekében a Központ régi teherautóját újjal cserélték ki, a sepsiszentgyörgyi raktár régi autói általános javításon estek át, s ugyanott egy új teherkocsit is forgalomba helyeztek.

A szövetség 11 új taggal és 17 500 új üzletrésszel gyarapodott 1938-ban. Kilépett továbbá 40 tag 116 500 lej üzletrésszel, így az év végi tagok száma 446, a befizetett üzletrészek összege pedig 6 812 500 lej lett.

Átépitésre, illetve kibővítésre került a sepsiszentgyörgyi raktár, ugyanakkor Nagyváradon és Marosvásárhelyen a bérelt helyiségek kicserélésére áru-raktárnak megfelelő ingatlant vásároltak, ahol nyomban el is kezdődött az építkezési munkálat. A szóban forgó ingatlanok pedig az Igazgatóság és Nyugdíjintézet között létrejött megállapodás folytán a nyugdíjalap javára kerültek betáblázásra. Ezzel megtörtént az első lépés, hogy a megnevezett alap vagyona részben ingatlanokban legyen biztosítva. E beruházások a forgótőke rovására történtek volna, viszont az Igazgatóság 3 millió lej hosszú lejáratú és kedvező kamatozású kölcsön megszerzésével gondoskodott ennek botlásáról, mely kölcsönt a Marosvásárhelyi Takarékpénztár R.T. készséggel folyósította a Hangya Központ számára. Feladatkörének megvalósítását 129 véglegesített és 49 napidíjas, ezek közül 42 nő és 136 férfi, összesen tehát 178 alkalmazott látta el 1938-ban.

A sepsiszentgyörgyi raktár avatóünnepségére, nagyszabású rendezvény-sorozat közepette, 1939 augusztus első vasárnapján került sor. A reggeli vonatokkal és társasgépkocsikkal, valamint a közelebbi községekből fogatokkal érkező szövetkezeti kiküldöttek népes serege már a kora délelőtti órákban ellepte a tágas udvarteret és a felavatásra kerülő átépített áru-raktár korszerű helyiségeit. Egymás után érkeztek meg Háromszék, Csík, Brassó, Udvarhely és Nagykovácsfalva megye szövetkezeti küldöttei, valamint a központi szövetkezet vezérkara, élén gróf Haller István elnökkel, továbbá Tövissy Géza vezérigazgató, dr. gróf Bethlen László, a Hitelszövetkezetek Szövetségének vezérigazga-

tója, Imreh Zsigmond alelnök, az építőbizottság tagjai: báró Szentkereszthy Béla elnök, Kovács Balázs igazgatótanácsi tag, római katolikus esperes, Végh Benjámin unitárius esperes, Tőkés József református esperes, Szén Mihály unitárius lelkész, dr. Gál Miklós igazgatótanácsi tag, Ciobanu Iuliu kinevezett igazgatótanácsi tag, Schuller Rudolf elnök, Dósa Albert igazgató, Unghy Mihály cégjegyző, dr. Nagy Zoltán, a szövetség tanára és Fekete György, a *Szövetkezés* szerkesztője, továbbá a nagyenyedi Központ 35 tisztviselője, akik teherautón tették meg a 250 km-es utat.

A tulajdonképpeni megnyitó ünnepség a Mikó Kollégium tornacsarnokában zajlott le, melynek falaira aggatott plakátok, rajzok, kimutatások érzékelítették a Hangya addigi nagyszerű megvalósításait. Az építőbizottság jelentése után gróf Haller István elnök szólalt fel. Ezt követően Tövissy Géza vezérigazgató *A raktárépítés szükségessége és a szövetségi hálózatunk időszerű kérdései*, Dósa Albert *A technikai osztály átszervezésének előnyei*, Unghi Mihály cégjegyző *A szövetségi mintabolt*, dr. Nagy Zoltán *Az iskolaszövetkezetek megszervezésének jelentősége* címmel tartott előadást.

Az avatóünnepség után a sepsiszentgyörgyi körzethez tartozó 68 szövetkezet meglátogatására került sor, mely alkalommal a Háromszék, Csík, Brassó, Nagykovács, Udvarhely megye Erdővidékén fekvő szövetkezeteket kereste fel a Központ Igazgatósága, „hogymélységi ismeretség és találkozás által szövetségi életünk belső kapcsolatait erősítse és a közvetlen tapasztalatok, látások, őszinte beszélgetések, vizsgálatok nyomán sokkal alaposabban megismerjük minden egyes szövetkezet helyzetét, ügyvitelét, felmerülő kívánságait, amelyeknek összegezése után igazgatóságunk megtegye a szükséges lépéseket a szövetkezet elősegítése érdekében.”⁴⁸

Az Illyefalván indult szemle után Kökös, Hosszúfalva, Zajzon, Keresztvár, Bikfalva, Szentiványlaborfalva és Réty következett. A második napon két csoportra oszolva folytatódott a látogatás. Az egyik a kézdi járás felé, a másik pedig Erdővidék felé vette útját. Előbbi Bölön, Középpajta, Köpec, Apáca, Olthévíz, Dátka, Alsórákos, Vargyas, Felsőrákos, Bibarcfalva, Kisbacon, Magyarhermány, Nagybacon, Bodos, Szárazajta, Mikóújfalva, Málnás, Újtusnád, Csikkosmász, Kászónújfalva, Nagyászón, Sepsibükszád, Oltszem, Sepsibodok, Gidófalva szövetkezeteit kereste fel. A másik csoport állomásai: Angyalos, Besenyő, Dálnok, Kézdimárkosfalva, Alsócsernáton, Felsőcsernáton, Futásfalva, Kiskászón, Kézdiszentlélek, Torja, Bélafalva, Esztelnek, Kézdiálmás, Bereck, Nyujtód, Ozsdola, Gelence, Szentkatolna, Zabola, Páké, Csomakőrös, Barátos, Kisborosnyó, Nagyborosnyó, Egerpaták, Sepsikőrös-

48 *Szövetkezés*, 1939. 17. sz.

patak, Sepsiaráros. Ezek után, újraegyesülve, a közös csoport újabb állomásai: Csíkszentmárton, Csíkszentimre, Várdotfalva, Csíksomlyó, Csikcsicsó, Csíkszentmihály, Ajnád, Gyergyóremete.

A Székelyföldre hasonlóan, az enyedi Hangya Központ Nagyváradon is kirendeltséget állított fel a vidék zavartalan áruellátása érdekében. Később Szilágysomlyón áruellátó raktárt nyitott, ezt viszont később az enyedi Központ feloszlatta, s a nagyváradi kirendeltséget szervezte át áruraktárrá. Az átalakított váradi áruraktár az egykori Kőrös utcában, az evangélikus egyháztól bérelt helyiségben kezdte meg működését. Kelet felé Kalotaszeg, észak felé Érmelléke és Szilágyság vidékére terjedt ki, s volt idő, amidőn e váradi raktár látta el áruval Szatmár vidékét is, fel egészen Máramarosig. Ami pedig forgalmát illeti – ha nem is közelítette meg a sepsiszentgyörgyiét –, el kell mondani, hogy míg 1934-ben a körzeti szövetségi raktár forgalma 9 800 000 lej volt, 1938-ban ez meghaladta a 22 700 000 lejt. A megduzzadt forgalom pedig új helyiség létrehozását tette szükségessé. Az Igazgatóság a Hangya tisztviselők Nyugdíjintézetének a megbízásából az akkori Aurel Vlaicu utca 1. sz. alatt levő székházat vásárolta meg s alakította át áruraktár céljaira.

A két utcára néző ingatlan egyik frontjának hossza 42 méter, míg a másiké 34. Mindkét utcára külön kapubejárat nyílt az érkező és távozó szövetségi tagok részére. Az épületben két iroda és négy tárolóhelyiség volt: a rövidáru, fűszer, palackozott italok és a cukoráru részére. A világos pincesorban volt a vasosztály, valamint az olaj-, festék- és szódaáru elhelyezve. A padlást teljes egészében az üvegáru foglalta el. Az udvaron főnöki és portáslakás volt s külön hármasesztázsi szin a teherautó, sóraktár, seprűk, rúdvasak és csomagolóládák részére.⁴⁹

Időközben pedig a Nagyenyedi Központ tovább terjeszkedett. A marosvásárhelyi áruraktár berendezésével és vezetésével Pozsonyi Vilmos főellenőr kapott megbízatást. A Központ egy vagon árut küldött a raktárnak, melynek elrendezése után 1921. október 10-én nyílt meg a körzeti raktár. A küldött áru viszont már az első héten elfogyott. A rendőrség épületében bérelt ideiglenes raktárhelyiség immár rövidesen szűknek bizonyult a megnövekedett forgalom lebonyolítására, s már a következő évben a Stefánia-kisdudóvoda piactéri helyiségébe költözött. Noha a körzeti szervezetek számbelileg megapadtak az 1927–30-as évek sorozatos felszámolásai miatt, a meglévők viszont állandó fejlődést mutatnak, s így a raktár 1932. évi 6 900 000 lejes forgalma 1938-ban meghaladta a 13,5 milliót. Ez a forgalomemelkedés s a régi bérelt helyiség alkalmatlan volta tette szükségessé, hogy a Calarasilor utca 73. sz. alatti ingatlant vásárolja meg s alakítsa át az áruraktár céljaira.⁵⁰

49 *Szövetkezés*, 1939. 16. sz.

50 E raktárról készült fényképfelvételeket lásd: *Szövetkezés*, 1939. 18. sz.

Az 1940. augusztus 30-án bekövetkezett bécsi döntés kettévágta a nép élni akarásával kiépített szövetkezeti hálózatot. A döntés napján Erdély területén működő 768 magyar szövetkezetből 556 felszabadult, 212 pedig Dél-Erdélyben maradt. Az összes szövetkezet 72,43%-a, az összes fogyasztási szövetkezet 74,92%-a, az összes hitelszövetkezet 61,64%-a, az összes tejszövetkezet 75,75%-a szabadult fel. A hazatért szövetkezetek 43,98%-át a fogyasztási szövetkezetek képezték, míg a határon túl maradt szövetkezetek többségét, 50,47%-át a hitelszövetkezetek tették ki.⁵¹

A hazatért területeken levő, valamint a Dél-Erdélyben maradt szövetkezetek névsorát a bécsi döntés napján közlik, az 1939. évi üzleti forgalmát, illetve betétállományát és ugyanazon évi mérlegének eredményét dr. Nagy Zoltán tanulmánya foglalja össze.⁵²

A felszabadult területek hitel-, tej-, termelő-, és értékesítő szövetkezetei működésüket a kolozsvári „Szövetség” Gazdasági és Hitelszövetkezetek Központja keretében folytatták. A visszatért területeken működött s központ nélkül maradt fogyasztási szövetkezetek az államkormányzattal és a budapesti Hangya Központtal történt megállapodás alapján új, erdélyi áruellátó központot létesítettek, és 1940. október 24-én megalapították Marosvásárhelyen az Erdélyrészi Hangya Szövetkezetek Szövetségét, mely az 1941. július 31-én tartott rendkívüli közgyűlésén módosította cégét, s az Erdélyrészi Hangya Központ, majd az első évi rendes közgyűlésén az Erdélyrészi Hangya Szövetkezetek Központja nevet vette fel. Tekintettel arra, hogy e Szövetség az alapítás évének utolsó hónapjaiban munkájának legnagyobb része a központ és hálózat átszervezésével és kiépítésével telt el, 1940. december 31-én csak tájékoztató mérleget készített, de már az is 26 882,43 pengő felesleggel zárult.

A nagyenyedi Hangya Szövetség hatáskörébe tartozó szövetkezeteknek háromnegyed része szabadult fel, tagszövetkezeteinek 25,08%-a maradt dél-erdélyi területeken. Két hét leforgása alatt viszont megtörtént a kolozsvári központ Dél-Erdélyben maradt szövetkezeteinek a nagyenyedi Hangya Szövetségbe való bekapcsolása és a kolozsvári Központtal való függő ügyeinek elszámolása. Sok utánajárással sikerült ugyanakkor a bukaresti Szövetkezetek Nemzeti Intézetének jóváhagyását is megnyerni, hogy az addig csak fogyasztási szövetkezeteket magába foglaló Hangya Szövetség felvehesse hatáskörébe a többi, központ nélkül maradt dél-erdélyi magyar szövetkezeteket is. Nehéz feladatnak mutatkozott a fogyasztási szövetkezeteknek a változott területi és közlekedési viszonyok mellett való áruellátása. A nagy területen, szétszórtan

⁵¹ Dr. Nagy Zoltán: Az erdélyi Magyar szövetkezetek a visszatéréskor. In: *Az Erdélyi Tudományos Intézet Évkönyve 1940–41.* Kolozsvár, 1942, 159–220.

⁵² Uo.

elhelyezkedő fogyasztási szövetkezetek áruellátását a Dél-Erdélyben maradt két áruelosztó szervén keresztül, a nagyenyedi központ és az aradi áruraktár által kényszerült megszervezni. Ezek szerint Alsófehér, Kolozs, Hunyad, Kisküküllő és Torda megye fogyasztási szövetkezeteit a nagyenyedi központi áruraktárhoz, az Arad, Bihar, Krassó-Szörény és Temes-Torontál megyei fogyasztási szövetkezeteket az aradi áruraktárhoz kellett bekapcsolni. A legnehezebb helyzetbe 10 Brassó és Nagyüküllő megyei fogyasztási szövetkezet került, amelyeknek áruellátása a nagy távolság és nehéz megközelíthetőség miatt kérdéses és gondokkal teli maradt. A nagyenyedi Hangya így 212 szövetkezetből álló szervezettel maradt határon innen, hogy tovább folytassa Dél-Erdélyben szövetkezeti téren a küzdelmes kisebbségi harcot az ottmaradt magyar nép fennmaradásáért.

Ezek az új körülmények tették szükségessé, hogy tárgyalásokat kezdeményezzenek az észak-erdélyi román szövetkezetek vezetőivel, melyek mindkét oldalról pozitív hangulatban zajlottak le, s mely tárgyalásoknak az volt egyik legfontosabb eredménye, hogy az erdélyi magyar hitel- és tejszövetkezetek az erdélyi központhoz csatlakoztak. Így az újonnan érkezettekkel együtt 1944-ben például 181 szövetkezet tartozott Enyedhez. Ezek közül 87 fogyasztási, 76 hitel-, 12 tej- és 6 vegyes szövetkezet volt. Ezek a szövetkezetek 4413 szövetkező család erkölcsi ereje mellett 85 millió lej szövetkezeti üzletrésztőkét és tartalékot jelentettek. Észak-Erdélyben a „Plugarul” szövetkezeti központnak ugyanezeket a jogokat biztosította a magyar kormányzat.

A háborús idők ellenére mind a falvak, mind a városok lakossága tetemes részt vállalt a szövetkezeti élet számos területéből. Ilyenképpen a Bánságban Lugoson, Temesváron, Kisiratoson, Újszentesen, Nagyszentmiklóson, míg a Küküllők mentén Dicsőszentmártonban jött létre fogyasztási szövetkezet. A Hangya Szövetség pedig 1943. április 21-én lezajlott nagyszabású közgyűlés keretében elemezte az 1942-es év legfontosabb eredményeit. Tövisy Géza tollából megtudható, hogy a Hangya-család élő és működő gazdasági egység volt, mely 179 szövetkezetben 43 249 tagot számlált, az üzletrésztőke s különböző tartalékok 26 000 000 lejt tettek ki, az 1941. évi 9 278 000 lej tiszta felesleg, javarészt üzletrész formájában, a tagokhoz került visszajuttatásra⁵³. A Központ mérlegadatait összehasonlítva az előző évek helyzetével, arra a megállapodásra jutottak, hogy a Szövetség helyzete öröndetes haladást mutatott, midőn üzletrésztőkéje és tartalékai 17 millió lejre emelkedtek. Ez az emelkedés elsősorban a szövetkezetek megértő magatartásának volt az eredménye. A Központ pedig e hozzáállást azzal hálálta meg, hogy szövetkezeteit a lehetőségekhez mérten a

53 *Szövetkezés*, 1943. 3. sz.

leghathatósabban támogatta, ami számokban kifejezve azt jelentette, hogy az 1940. év végi 3 492 000 lej összegű fogyasztási szövetkezeti támogatások 1942-ben 10 398 000 lejre emelkedtek, míg a hitelszövetkezeteknek 7 000 000 lej kölcsönt folyósított az előző évben. Különösen a gyengébb szövetkezetek érdeke kívánta meg, hogy addig is, amíg saját üzletrésztőkéjüket megfelelően szaporítani tudják, hathatósabb támogatásban részesüljenek. Gróf Haller István elnök elsősorban a papok és tanítók hatékony munkálkodásában látta a vidéki szövetkezetek fellendülését és előrelépését. E keretben a legnagyobb elismeréssel beszélt a nagyenyedi Bethlen Kollégium tanítóképzős végzőseiről, akik valóságos „mérlegképes könyvelőkként” kerültek falura, s akik felkészültségük révén új munkahelyükön minden nehézség és zökkenő nélkül vehették át egy-egy szövetkezet ügyvezetését, illetve üzleti könyvelésének vezetését. Hasonló módon értékelte a már néhány éve igen szép eredménnyel működő csombordi, radnóti iskolák e tekintetben kifejtett tevékenységét is. „Mindig nagy örömet érzek – vallotta a riporternek –, ha az ősi Kollégium legfiatalabb hajtásában, a csombordi gazdasági iskolában, valamint a római katolikus egyház fenntartotta radnóti gazdasági iskolában folyó öntudatos szövetkezeti nevelésre gondolok. Ez a nevelés így még jobban összeköti az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület és a Hangya-szövetkezetek népünk jövő boldogulásáért és előrehaladásáért kifejtett nagy munkáját, amelynek további kiszélesítése elsősorban ezekre a fiúkra vár, akik mint vezető gazdái bizonyára vállalni fogják a vezetők áldozatos és komoly munkáját. Ha erre a nevelésre gondolok, sokkal több reménységgel nézhetek Hangya-Szövetségünk jövő munkája elé is.”⁵⁴

1944 márciusában Nagy József riporter Tövissy Géza vezérigazgatóval és vezérkarával folytat beszélgetést a Hangya működéséről, helyzetéről, eredményeiről.

„Bizony sokszor úgy érzem – kezdte vallomását a vezérigazgató –, hogy száznyolcvanegy szövetkezet gondja a mai háborús viszonyok között emberfeletti feladatteljesítésre késztet itt, a központban valamennyinket. Ha semmi egyéb nem gondolunk, csak arra, hogy 181 szövetkezetünk tagtábora 45 000 főre tehető, akkor is elegendő az „áramszolgáltatás” gondja. Mert ez a 45 000 fő azt jelenti, hogy ezeknek a magyar testvéreinknek a mi Hangya-boltunk szolgáltatja a mindennapi szükségleti cikkeket, a sótól kezdve a petróleumig, az ecettől a kályhafestékig. Ezenkívül itt fut össze hitelszövetkezeteink – számszerint 76 –, tejszövetkezeteink (12) és vegyesszövetkezeteink (6) minden ügyes-bajos dolga, úgyhogy ezeknek csak a rendszeres nyilvántartása emberek sokaságát állítja a szövetkezet szolgálatába.”⁵⁵

54 *Déli Hírlap*, 1944. 69. sz.

55 *Déli Hírlap*, 1944. 76–81. sz.

A jogügyi osztályon dr. Fúzi Sándor, a Hangya „örökmozgó” vezérkari főnöke és dr. Huszár Kálmán jogtanácsos örködött a törvényes intézkedések pontos betartásán, biztosítottak jogi irányítást az egyes szervezeteknek s nyújtottak segítséget a bonyolultabb esetekben. Az ellenőri osztályon Illyés Árpád igazgató mellett Rohay Éva, a tragikus hirtelenséggel elhunyt Rohay László leánya végzett értékes és hasznos munkát, hisz ide futottak be az ellenőrök jelentései, innen mentek ki – sokszor a jogügyi osztállyal való alapos tanácskozások után – az újabb tennivalókkal kapcsolatos intézkedések. A könyvelésén Ajtay Viktor főkönyvelő a svájci Ruf könyvelőszakértő könyvelési módszerének alkalmazásával végezte hivatalos teendőit. Itt csupán egy számadatot rögzített Király Józsefné, a „Hangya Juliskája” adathalmazából, mely szerint az intézmény évi pénztárforgalma nem kevesebb, mint 115 480 613 lej volt. A személyzeti osztályon dr. Székely Endre, a központi áruosztályon pedig Daskó Mária ismertette szerepkörét.

Az igazgatói irodába visszatérve, a vezérigazgató kimutatásokkal illusztrálta a központ által a szervezeteknek nyújtott támogatást. Azok szerint a központ a fogyasztási szervezeteket 15 000 000 lej összegű állandó jellegű áruhitellel támogatta, a hitelszövetkezeteknek pedig 12 000 000 lej kedvezményes kölcsönt biztosított. Vásárlási visszatérítés és más formákban 7 871 000 lejt juttatott vissza a szervezetekhez közös munkájuk gyümölcséből. A szövetségi eszme fenntartására és fejlesztésére 705 000 lejt irányoztak elő, s a Tisztviselők Nyugdíjpénztárának támogatásáról sem feledkeztek meg, melynek vagyonát 900 000 lejjel gyarapították.

Rövid szünet után tovább folytatja látogatását a riporter. Ezúttal Unghi Mihály, az áruosztály igazgatója a kísérője. Nagy Béla raktárfőnöktől megtudja, hogy mintegy 2600 féle árucikket tárolnak állandó jelleggel raktáron. Az áruraktár feletti teremben valóságos citromszigeten vonulnak át, ahol a citrombokrokon több a citrom, mint a tulajdonképpeni lerakatban. Innen a Hangya egyik „büszkeségébe”, a Likörgyárba vezet útközben. Az üres üvegek tízezerrel telített, hatalmas, hűvösön tartott raktárteremből kellemesen meleg palackozó helyiségbe jutnak, ahol a ragyogó tisztaság az első hatáskeltő. Sehol semmiféle füstölő kazán. A hatalmas, önsúlyával forgó üvegmosó-forgókerék és minden, ami az üvegek mosásával együtt jár, csupán egy ember néhány mozdulatát igényli, aki csillogó csapokon át vezette be a gőzt a kazánból a nagy tartályban levő hideg vízbe, s tetszés szerint melegítette a palackokat tisztító vizet. A likórtárolóban hasonló tisztaság uralkodott. A hordókon csillogó fémcapok tündököltek, a hordókra erősített számlakivonatokról pedig azonnal látható volt, melyikben mennyi és hány fokos likőr van. Megtudta továbbá, hogy a híres holland és francia 30–32 fokos likőroktól eltérően a

Hangya immár 24 éve a 40 fokos likórt gyártja és forgalmazza. A kötelező likórkóstolás során pedig igen érdekes dologra lett figyelmes a riporter. „Az asztalon hat, egyforma alakú üveg áll. Az üvegek meg vannak számozva, egytől hatig. Kérdésemre Unghy igazgató elmondta, hogy a Hangya különlegességének, a híres Hangya-keserű minőségének megállapítására próbát rendezett. A Hangya-keserűt harminchatféle különböző trópusi és hazai növényből állítja elő s kíváncsi volt, hogy a más gyárak keserűjével hogyan veszi fel a versenyt a Hangya-keserű? Ennek a hat üvegnek a tartalmát, különféle gyárak egyszínűre festett keserű likórjeit a Hangya 29 tisztviselője ízlelte meg és zárt szavazóurnába dobta szavazatát. A felvett jegyzőkönyv szerint a 29 szavazó közül 19 a III. számú üvegre szavazott, amelyben a Hangya-keserű volt.” (Déli Hírlap, 1944. április 8. XX. évfolyam 81. sz.)

Ilyen munkalendület közepette került sor, az adott kegyetlen háborús hangulatban, 1944. április 4-én, a Hangya Szövetkezetek Szövetségének huszonnegyedik közgyűlésére Nagyenyeden. Ennek pedig mindenfajta megnyilvánulását igen komoly erkölcsi és anyagi alap jellemezte és képezte. Ennek az erkölcsi alapnak valóságos bázisa volt az a tényleges vagyoni, mely legnagyobbbrészt a szövetkezeti tagok 500 lejes üzletrészeiből tevődött össze és amely 55 millió lej alaptőkét jelentett. Ez pedig a Hangya Szövetség saját, 11 millió lejes üzletrészeivel együtt 66 millió lejt tett ki. Ha ehhez hozzáadjuk az egész hálózat tartalékalapját, akkor összesen 110 millió lej forgótőke állott a szövetség rendelkezésére. S ha hozzáadjuk azt is, hogy csupán 1942 decemberében a nagyenyedi áruraktárban közel 82 millió lej értékű árut tároltak, a tagszövetkezeteknél pedig az 1942-es évi összesítő mérleg szerint 43 millió lej árukészlet és 12 millió lej készpénz szerepelt nyilvántartásban, a szövetkezetek összforgalma pedig 286 millió lej volt, akkor elégtétellel nyugtázhatjuk a Hangya Központ gazdag, sokrétű, áldásos munkálkodását. Továbbá a hitelszövetkezeteknek az 1942. évi összesítő mérleg szerint 78 millió lej kölcsönkihelyezésük volt, ami azt jelentette, hogy a kisgazdák, kisiparosok, kiskereskedők, kisemberek 6%-os kamattal, utánajárások és formaságok nélkül kaphattak sokszor létfenntartást biztosító kölcsönöket ebből a szinte egyedülálló hitelforrásból. De még ennél is figyelemreméltóbb volt a hitelszövetkezetek 66 millió forintos betétösszege. A Hangya gazdálkodását jellemzi az a tény is, hogy a mérleg 13 millió 200 ezer lej tiszta jövedelméből a Hangya-tisztviselőknek fizetés címén kiosztott 35 millió 400 000 lejjel mintegy négyszáz magyar családnak biztosított tisztességes megélhetést. Haller István megnyitója után dr. Szász Pál, az EMGE elnöke intezte biztató szavait a közgyűléshez:

„Öröm eljönni az egyetlen magyar közgyűlésre – mondotta – és öröm itt először is azt kinyilatkoztatnom, hogy nincsenek gátak közöttünk, nemcsak nyelvünk és múltunk közös, de közös a sorsunk, közösek a feladataink. Közös a felelősségünk. Felelősségünk alapját keresztyén erkölcsünk és Krisztusba vetett hitünk adja. Ez arra kötelez bennünket, hogy ne csak beszéljünk, hanem tegyünk is egymásért, éppen most, amikor megpróbál minket az idő. Munkánkért nem szabad megértést sem várnunk. Most van alkalmunk arra, hogy megörökítsük azt a lelki nemességet, ami bennünk van. Ennek ma önkéntes, népünkért és minden igaz emberi ügyért való szolgálatnak kell lennie. Ezzel addig a határig kell mennünk, amíg ez az élet szükséges menetét nem akadályozza meg. Az életre, a kenyérre szüksége van minden embernek, akármilyen vallású vagy fajtájú legyen is. Ha a humánusért való szolgálatunkat gúnykacajjal is fogadják, akkor is szolgálnunk kell, ez a sorsunk, ez az életünk. Ez az életünk, lelki nemességünk, nemes lelkiségünk igazi értelme. Ezt hoztuk magunkkal, ezzel szolgáltunk századokon keresztül. Lelki szövetségre kell lépünk ezekben a nagyon komoly időkben. Nincs ok a félelemre, nem is félünk, de nagyon komolyan vállaljuk, amit Isten reánk mért és reánk bízott. Ebben a sorsvállalásban az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület együtt halad továbbra is a Hangya Szövetséggel, amelynek tisztikara és minden munkása, aki felelősséggel hordozta a Szövetség feladatait, köszönetet és hálát érdemel. Ezt a hálát és köszönetet tolmácsolom gazdatársaim és egyesületünk nevében” – fejezte be beszédét dr. Szász Pál. (*Déli Hírlap*, 1944. április 8. XX. évfolyam, 81. szám)

Müller Jenő üdvözlése után Elekes Viktor kollégiumi rektorprofesszor az iskolaszövetkezetek szervezése és támogatása folytán a Hangya részéről kapott támogatásért mondott köszönetet, rámutatván, hogy a 71 iskolaszövetkezet (59 elemi és 12 középiskolás) 5500 tagja több mint 2 millió lej értékű áruforgalmat bonyolított le, végül pedig Veress István, a csombordi gazdasági iskola tanára a falusi szövetkezetek köszönetét tolmácsolta a Hangya-vezetőségnek.

Mindezek után a Hangya Szövetség 1944. évi 39 millió lej összegű költségvetési mutatóit Tövissy Géza terjesztette elő. Ennek részletezése során arra hívta fel a figyelmet, hogy az ezt megelőző, 1943-as évi 200 milliós forgalmával szemben az 1944-es költségvetést 250 milliós forgalomra építették, viszont ez csak úgy lesz megvalósítható, ha a szövetkezetek vásárlásaikkal még inkább bekapcsolódnak a Szövetség munkájába és életébe. Kitért a kifizetendő kamatok előirányzataira is, melyek 3 millió 770 000 lejt tettek ki, ezzel akarván a szövetség a központi üzletrésztőkét gyarapítani. Kihangsúlyozta, hogy nem megszokásból kérte évről évre, hogy a vásárlási térítményt az egyes szövetkezetek jegyezzék központi üzletrészként, hanem azért, mert a szövetkezeti gazdálkodás léte megköveteli a saját tőke

megteremtésének szükségességét. Végül pedig a 76 szövetkezet jelen levő 282 képviselője egyhangúlag megszavazta a számadást, valamint a költségvetést.

Haller István zárószóvaiban megköszönte az egyházak képviselőinek jelenlétét, dr. Szász Pál testvéri szavait, és örömének adott hangot, hogy a két nagy magyar szövetség megtalálta azt az utat, amely magyar népünk jobb megélhetése, boldogulása felé vezet, s amelyen a két szövetség „a komoly időkhöz illő, komoly feladatvállalással halad az emberi nyomorúság mélységéből az emberi élet és becsület magaslata felé.” (*Déli Hírlap*, 1944. április 8. XX. évfolyam, 81. szám)

A háborút követő nyomorúságos helyzetben is folytatja áldásos munkálkodását a Hangya Szövetkezet.

Az 1945-ben Kolozsváron beindult Bolyai Tudományegyetem Vezetőtanácsa felhívásban kérte a magyar társadalmat, hogy anyagiakkal támogassa az intézmény beindulását. E keretben fordul felhívással a Hangya vezetőségéhez Csögör Lajos rektor, melyre reagálva, Korparich Ede az alábbi felhívást intézi szövetkezeti testvéreihez:

Szövetkezeti Testvéreink!

Ifjúságunk nevelése Erdély magyarságának legfontosabb feladatai közé tartozik. A múlt szenvedéseit csak a jobb jövő képe tudja enyhíteni, ennek megteremtése pedig nagyrészt ifjúságunk szellemi felkészültségén múlik. Az elmúlt évben életre hívott magyar tannyelvű egyetem, a Bolyai Tudományegyetem ezernyi nehézséggel kezdte meg működését, melyek azóta csak fokozódtak. Sajnos nincs kilátás rá, hogy az anyagi bajok a közeljövőben enyhüljenek. Az erdélyi magyar társadalomnak kell tehát az egyetem segítségére sietnie, hogy létét átsegítsük a válságokon. A szövetkezeti ember lelki alkatához tartozik az egymáson segítség eszméje, megítélésünk szerint tehát senkit sem kell különösképpen meggyőzni arról, hogy az országosan megindult gyűjtés munkájába szövetkezeti tagtáborunknak be kell kapcsolódnia. Segítsünk ahogy tudunk, de tegyük azonnal, hogy az egyetem legnehezebb évét megmentjük és a több százéves erdélyi magyar tudomány e friss hajtását a jövő nemzedék számára biztosítsuk. Hisszük, hogy felhívásunk a szövetkezeti tagtáborban komoly visszhangra talál és munkájuk eredménye újabb erkölcsi elismerésre készíti mindazokat, akik a szövetkezeti ügynek barátai, sőt a bírálókat is meggyőzik a magyar szövetkezetek erkölcsi hivatásának fontosságáról.

Marosvásárhely, 1946. január 11.

Központunk Igazgatósága nevében Korparich Ede sk. Kisgyörgy Imre sk.⁵⁶

56 *Szövetkezés*, 1946. 1–2. sz.

Sajnálatos módon a továbbiak során a lapok hallgatnak e nemes lelkű kezdeményezés kimeneteléről.

Jönnek viszont a helyi, de különösképpen a bukaresti központtól indult nyomások az új román hatalom részéről, melyek által a már létező vagy még nem is létező vármegyei Federálékba akarták bekebelezni, minden törvényes alap nélkül, a Hangya szövetkezeteket. És nem ok nélkül próbálta a hatalom rátenni kezét a Hangya-vagyonra, hisz a Marosvásárhelyen 1946. április 9–11. között lezajlott tanácskozáson Varga György cégjegyző beszámolója szerint az 585 fogyasztási és értékesítő, 96 hitel-, tej-, illetve gazdasági szövetkezet 136 000 családfővel mintegy 54 000 családtagnak biztosított mindennapi megélhetést. A Központ, a 14 kirendeltség és raktár, az ipartelep s egyéb létesítmény 527 személyt foglalkoztatott. Tagszövetkezeteik szolgálatában 710 üzletvezető és más alkalmazott működött, akiknek megélhetését ugyancsak a szövetkezet biztosította. A Központ tulajdonában volt továbbá 2 székház, 2 korszerű tárház, egy gyümölcsfeldolgozó és tárolótelep, egy terménytároló, egy hűtőház, egy tollraktár, medgyesfalvi ipartelepükön pedig az alábbi gyárak és üzemek: ecetgyár, likőr- és rumgyár, szeszfőzde, vegyészeti gyár, húsfeldolgozó üzem, gyümölcsfeldolgozó üzem, fafeldolgozó üzem, seprűkészítő üzem, kádárműhely, Nagyenyeden pedig a likőr- és rumgyár, valamint ládagyár. Az alkalmazottak nyugdíjintézetének 4 kirendeltségi és raktári épülete és Marosvásárhelyen egy háza volt. Ezenkívül 217 szövetkezeti tag rendkívül értékes ingatlannal rendelkezett, több szövetkezetnek tej- vagy más üzeme, cséplő vagy más gazdasági gépezete volt.

A marosvásárhelyi tanácskozást követően Groza Péter miniszterelnök magához kérte a nagyenyedi és a marosvásárhelyi központ vezetőigazgatóságát, hogy személyesen tájékozódhasson a romániai magyar szövetkezetek pillanatnyi helyzetéről. A meghívásra az enyedi Központ részéről Kisgyörgy Imre vezetőigazgató, míg a Szövetség részéről György Endre ügyvezető igazgató utazott Bukarestbe. A hírforrások szerint Groza Péter a legnagyobb jóindulattal fogadta a küldöttséget, s a magyar szövetkezeti mozgalom további szabad megszervezéséről s terjeszkedéséről biztosította őket. Az ígéretek valóraváltása viszont sokat váratott magára. Sőt: az ellenséges erők erélyes akciója volt tapasztalható, melyek az egyenlő elbánás elvének megcsúfolásával akarták aláásni a szövetkezeti hálózat alapjait s egységét megbontani. A közellátási minisztérium ugyanis a falvak lakosságának szánt ipari cikkek szétosztását az INCOOP-on keresztül kívánta lebonyolítani. Továbbá az elképesztő adókvetések is saját kárukra mentek, melyek végrehajtása a szövetkezetek halálát, felszámolását jelentette volna. Mindezek védelmét és jövőjének biztosítását célozta meg az egész magyar szövetkezeti hálózatban beindított üzletrészgyűjtő munka.

„A bánási Végvártól a székelyföldi Datkig és a szilágysági Sarmaság erdélyi háromszögében megmozdultak szövetkezeti vezetőink és felszerkentették itt is, ott is a szövetkezeti tagok táborát, hogy üzletrésztőke begyűjtéssel sorakozzanak fel szövetkezetük mellett, ha árut akarnak, ha szövetkezetüket meg akarják tartani a közösség szolgálatára. És szövetkezeteik érdekében indult meg a falu népe is. Kérges kezű földmivesek, napszámosok, dolgos háziasszonyok, kevés fizetésű hivatalnokok hozták a szövetkezet oltárára a maguk 50 000–100 000 lejeit, tudatában lévén, hogy mit is jelent számukra a szövetkezet.”⁵⁷ A szövetkezeti szaklap 1946. augusztus 15-i vezércikke⁵⁸ is a fenti biztatást sugallta: „Mi pedig minden kísértés és gáncsoskodás ellenére higyjünk és bízunk azokban a szövetkezeti szabadságjogokban, melyek száz éven keresztül biztos alapját képezték a világ szövetkezeti fejlődésének s melyek itt Erdély földjén pedig megkülönböztetés nélkül kell szolgálják az együttélő népek gazdasági előrehaladását.”

Ugyanazon lapszámban Dr. Nagy Zoltán: *Erdély gazdasági életének szövetkezeti megszervezése* című, a Bolyai Tudományegyetem kiadványainak sorozatában megjelent munka kerül elemzésre. A felsorakoztatott adathalmaz minden tekintetben sokatmondó: megtudjuk, hogy 1946-ban 316 magyar és 547 román hitelszövetkezet működött Erdélyben, s mivel döntő többségük falvakon működött, mindkét csoport mezőgazdasági jellegű volt. Szövetkezeti vonatkozásban a fogyasztási szövetkezetek voltak túlsúlyban. A magyar szövetkezetek száma 585, a románoké pedig 402. A bécsi döntést követő ötéves szétválasztás után az 1945. szeptember 18-án lezajlott együttes közgyűlés alkalmával „Kaláka – Szövetkezetek Központja” név alatt egyesült az Erdélyrészi Hangya Szövetkezetek Központja, s a nagyenyedi Hangya Szövetkezetek Szövetsége Marosvásárhely székhellyel, Nagyenyed pedig egyszerű áruraktárrá lett átszerveve. A fuzionált központban működött az összes magyar fogyasztási szövetkezet, valamint a Dél-Erdélyben levő hitel-, tej-, gazdasági és ipari szövetkezetek. Így tartozott hozzá 585 fogyasztási, 78 hitel-, 12 tej-, 5 ipari és 1 gazdasági, összesen tehát 681 szövetkezet. A Központ pedig áru-, termelő-, értékesítő-, gazdasági, személyzeti, szövetkezeti, ellenőrző-, sajtó-, szövetkezeti nevelési, jogügyi és könyvelési szakosztályokat működtetett. Továbbá medgyesfalvi ipartelepén gyümölcs- és zöldségszárító, gyümölcs-, zöldség- és húskonzervgyár, ecetgyár, bor- és gyümölcspároló, rum- és likörgyár, vegyészeti gyár, seprű- és kosárkötő üzem, hordó- és ládagyár működött. Áruraktárakat pedig Aradon, Baróton, Désen, Kézdivásárhelyen, Kolozsváron, Marosvásárhelyen, Nagyenyeden, Nagyváradon, Sepsiszentgyörgyön, Szatmárnémetiben,

57 *Szövetkezés*, 1946. 13–14. sz.

58 „Küzdjünk a szövetkezeti szabadságjogokért!”

Székelykeresztúron, Székelyudvarhelyen, Csíksomlyón működtetett. Továbbá erdei gyümölcsgyűjtő telepei voltak Hollósarkán, Kovásznán és Székelyudvarhelyen. A Kolozsváron székelő Szövetség Gazdasági és Hitelszövetkezetek Központjában működött az észak-erdélyi területeken levő összes hitel- (238), tej- (134), ipari (25), erdőkitermelő (9), mezőgazdasági (4) és egyéb tárgyú (11) szövetkezet.

A kolozsvári Bolyai Tudományegyetemen az első tanévet záró ünnepélyt 1946. július 27-én rendezték meg, melynek keretében a doktori vizsgákat sikerrel letett hallgatók doktoravató ünnepségére is sort kerítettek.⁵⁹ Csögör Lajos rektor szólt az egybegyűltekhöz, aki többek között ismertette, hogy az egyetem négy tudománykarán összesen 18 új doktor nyert oklevelet.

S ha már tudományegyetemünkről esik szó, hadd említsem meg, hogy dr. Nagy Zoltán, az intézmény kitűnő szaktanára, 1947 februárjában iskolaszövetkezeti vezérfelügyelővé való kinevezést kapott a Közoktatási Minisztérium részéről. „Dr. Nagy Zoltán – hangzott a méltatás – aki már egyetemi éve alatt Franciaországban tanulmányozta az iskolaszövetkezeti mozgalmat, hazakerülve, igen értékes munkát fejtett ki, hogy a köztudatba átvigye az iskolaszövetkezeti munka rendkívül nagy gyakorlati jelentőségét. Ilyen irányú előadásain kívül különböző folyóiratokban számos cikke jelent meg, sőt az iskolaszövetkezetek vezetéséről külön könyvet is irt. Az, hogy Romániában ma kb. 60 középiskolában és főiskolában működik iskolaszövetkezetünk s ezenkívül mintegy 1200 elemi iskolai szövetkezetben gyakorolják magukat népünk gyermekei a szövetkezeti ismeretekben, mindez a hozzácsatlakozó munkatársak mellett egyedül dr. Nagy Zoltán érdeme. Amidőn kinevezése alkalmából, mint lapunk régi munkatársát jókívánságainkkal köszöntjük, felelősségteljes hivatásában kitartást és sok sikert kívánunk.”⁶⁰

Alig egy évvel később viszont, dr. Nagy Zoltán elhunytával, hatalmas veszteség éri az erdélyi magyar szövetkezeti életet. A szaklapban Fekete György búcsúztatja s méltatja egyben e kitűnő személyiség nagyszerű eredményeit.

1934 nyarán a dijoni egyetem friss közgazdasági doktori oklevelével a zsebében tér vissza az erdélyi tájakra, és azonnal elhelyezkedik a nagyenyedi Hangya Központnál, ahol rövid irodai gyakorlat után előbb ellenőrjelöltként, majd ellenőrként látogatja a vidéki szövetkezeteket. Így ismeri meg falvainkban az erdélyi magyar szövetkezeti élet gyakorlati feladatait és tennivalóit, melyen belül az ifjúság szövetkezeti nevelésének megszervezését tartotta egyik legfontosabb feladatának. Kitűzött céljainak megvalósítása érdekében apostoli lélekkel hirdeti, szó-

59 *Szövetkezés*, 1946. 15–16. sz.

60 *Szövetkezés*, 1947. 3–4. sz.

ban és írásban egyaránt, ahol csak megfordult, az iskolaszövetkezeti nevelőmunka felkarolását, s az elemi iskolától kezdve a középiskolákon át a teológiáig sürgeti az iskolaszövetkezetek, a főiskolai szemináriumok megszervezését. Utazik, szervez, előadásokat tart, könyvet ír. Jól ismeri a magyar, illetve a román szövetkezeti mozgalmat, és állandó figyelője a külföldi szövetkezeti élet megnyilvánulásainak. Kitűnő szervezőmunkásságának néhány év után máris mutatkoznak a gyümölcsei. Gazdasági iskoláinkban, középiskoláinkban egymás után alakulnak meg az iskolaszövetkezetek. A legtöbb iskolaszövetkezet létrehozása, melyek száma 1939-ben már több százra emelkedik, az ő személyéhez fűződik.

Az 1940-es évek során Kolozsváron megszervezi a „Transilvania” Iskolaszövetkezeti Központot, s ennek népszerűsítésére *Iskolaszövetkezeti Közlönyt* ad ki. Erdemei elismeréseképpen egyetemi tanárrá nevezik ki. Kifáradt teste viszont nem bírta az iramot, s az erdélyi magyarság legnemesebb szövetkezeti fiának szíve 45 éves korában, 1948. január 12-én megszűnt dobogni. Földi maradványait Érmihályfalván helyezték örök nyugalomra.

Tekintettel arra, hogy a „Hangya” elnevezés egyre gyakrabban lett a támadások célpontja az új, diktatórikus hatalom részéről, a közgyűlés a továbbiak során a „Kaláka” Erdélyi Népi Szövetkezetek Központja elnevezés elfogadására kényszerült. Az új elnevezést és új, marosvásárhelyi székhelyet is kapott intézmény az alábbi helységekben levő raktárakat vette át: Arad, Barót, Csík-szereda, Dés, Kolozsvár, Kézdivásárhely, Marosvásárhely, Nagyenyed, Sepsiszentgyörgy, Székelyudvarhely, Szilágysomlyó, Nagyvárad, Székelykeresztúr, Szatmárnémeti. Továbbá a medgyesfalvi ipartelep, a nagyenyedi rum- és likőrgyár és ládagyár, valamint a marosvásárhelyi, dési és sepsiszentgyörgyi mintaboltok kerültek az új központ fennhatósága alá. Összesen 603 tagszövetkezettel (183 Dél-Erdélyben, 420 Észak-Erdélyben), 14 áruraktárral, 14 termelőüzemmel és 3 szövetkezeti mintabolttal indult a Kaláka, melynek igazgatótanácsába 3 földműves, 2 lelkész, 1 vasmunkás, 1 kisiparos, 1 birtokos és 1 tisztviselő került beválasztásra.

A Kaláka Központ 1947-re szóló közgyűlése 1948. május 13-án zajlott le, melynek keretében Tövissy Géza vezérigazgató terjesztette elő a tartalmas jelentést. Ebből kitűnik, hogy 1946 végén 640 szövetkezet szerepelt nyilvántartásban, 1947-ben kilépett és megszűnt 79, más szövetkezettel egyesült 3, az év folyamán belépett 28, így a tagszövetkezetek száma 1947 végén 586. Ezek közül 486 működő fogyasztási és értékesítő szövetkezet, 15 hitelszövetkezet, 11 vegyes szövetkezet, 4 tejszövetkezet. 1947-ben további 115 fogyasztási és értékesítési, 17 hitel- és 2 vegyes szövetkezet fuzionált. Hitelnyújtásra kijelölést kapott 13 hitelszövetkezet, a többi egyesült vagy megszűnt. A szövetkezeti osztály az év folyamán 570 évi mérleget, 845 évközi mérleget, 547 leltárho-

zást, 835 esetben egyéb ügyekben végzett ellenőrzést a tagszövetkezeteknél. Az INCOOP-pal történt megállapodás alapján a megyei Federaléknak átadtak 9 ellenőrt, míg 3 ellenőr más szövetkezeti egység szolgálatába lépett át.

Az 1947-es évi tevékenység korlátozott volt, ugyanis a hatóságok akadályozták áruszétosztási tevékenységüket. Három fűszertípusú üzletet beszüntettek, a dési és szatmári raktárakat felszámolták. Az aradi és nagyváradi raktárakat a megyei Federaléknak adták át, s csak a borpincéket tartották meg. Különben is a beszámoló napjáig mindössze 2 borpince és 10 raktár volt még működőképes.

Az 1947-es őséves esztendőben 42 vagon babot importáltak, melynek ellenértékében fűrészárut és faragott fát exportáltak. Ugyanakkor 6 raktár saját, míg 7 bérelt helyiségben működött. A marosvásárhelyi, kolozsvári és sepsiszentgyörgyi raktárak nélkülözhető részét a megyei Federaléknak, a nagyenyedit részben az „Aiudeana Augusztus 23” egyesült szövetkezetnek adták bérbe. Az év végi árukészlet pedig 14 471 554,47 lejt tett ki. Gabonabegyűjtési tevékenységük már csak Maros megyére korlátozódott, ahol mint a „Mures” Federalé albizományosa, mindössze 4 járásban működött. Az év folyamán lezajlott beszolgáltatásokból pedig az alábbi terménymennyiségek kerültek begyűjtésre: 410 vagon búza, 179 vagon árpa, 167 vagon tengeri, 102 vagon napraforgó, 64 vagon zab, 20 vagon olajpogácsa, 2 vagon rozs, 5000 kg vegyes magvak, 4200 kg gyapjú, összesen 41 299 000 lej értékben. Ezen kívül 1470 kg különböző fajú szárított gyógynövény is raktárra került. A termelési szakosztály keretében fagyapot-megmunkáló gépet helyeztek üzembe, vegyi üzemüket kibővítették, s terpentinelpároló üzem felszerelése volt folyamatban, ugyanakkor egyéb vegyi cikkek mellett ismét gyártották a „Nemere” sós-borszeszt, mely igen nagy közkedveltségnek és keresletnek örvendett a fogyasztók körében.

Továbbá 1947 folyamán gyártottak 419 255 kg alma-, 35 001 kg szilva-, 20 000 kg barack-, 20 000 kg málna-, 30 216 kg vegyespulpot, 27 928 kg paradicsompaszttát, 71 133 kg vegyesízét, 125 000 kg savanyú káposztát, 7970 kg szárított sárgarépat, 3166 kg szárított petrezselymet, 1475 kg szárított hagymát, 650 kg szárított karalábét, 983 kg szárított zellert, 7267 kg szárított káposztát, 34 320 liter ecetet, 14 482 db bőrszírt, 5256 tucat tintát, 3256 tucat kékítőt, 5780 kg okkersárgát, 69 415 cipészszurkot, 12 410 db padlósárgát, 5750 db sütőport, 1019 doboz parkettpaszttát, 6430 csomag havasi teát, 21 840 db seprűt, 4448 db kefét, 16 248 háztartási cikket, 700 játékot. Az ipartelep részére felvásároltak 41 981 kg hagymát, 85 482 kg sárgarépat, 23 494 kg petrezselymet, 7735 kg zellert, 6771 kg karalábét, 136 788 kg nyári káposztát, 196 167 kg pirosparadicsomot, 32 000 kg uborkát, 15 000 kg szilvát, 218 675 kg almát. E

zöldségek és termények után 1947 folyamán lefizettek 1 682 166 269 régi lejt és 1 371 272 stabilizált lejt. Az ipartelep évi forgalma 8 643 981 290 régi lej és 3 938 388 stabilizált lej, míg az évi áruforgalom 490 323 386 stabilizált lej volt.

Az ingatlanok tekintetében a „Kaláka” végleges tulajdonába jutott a medgyesfalvi ipartelepnek és a marosszentgyörgyi kertészetnek, melyek volt tulajdonosaival sikerült megállapodásra jutni, és töröltettek a telekkönyvileg eljegyzett visszaperelési keresetek.

Személyzeti vonatkozásban 1947 végén 268 nyugdíjas, 81 hetibéres, 25 alkalmi munkás, összesen 374 személy szerepelt nyilvántartásban. Az év folyamán eltávozott az Intézetből 27, nyugdíjazva volt 17, felesleges munkakerőnek minősítve 26, más szövetkezeti egységbe átadva 78 alkalmazott.⁶¹

A továbbiak során a „Kaláka” egzisztenciája is rövid életűnek bizonyult. Az ún. Federálék után az INCOOP (Nemzeti Szövetkezeti Intézet) terpeszkedik a szövetkezetek fölé. Az államosítást követően Országos Szövetkezeti Szervező Bizottság jön létre, mely a hasonló jellegű megyei bizottságokkal karöltve mindent megtett a szövetkezeteknek egy közös frontba való tömörítése végett. Ez a durva adminisztratív beavatkozás végül is a Hangya Szövetkezeteknek az országos állami hálózatba való besorolásához s egyben sokrétű, hosszas és hatékony tevékenységének elsorvasztásához, tekintélyes vagyonának elpocsékolásához vezetett, s így lesz a továbbiak során az egykori kitűnő nagyenyedi Hangya-székhely is az állami fogyasztási szövetkezetek körzeti központja s egyszerű árulerakata.

A nagyenyedi Hangya fénykorából így marad meg történelmi ereklyeként a napjainkban is létező, de gondozatlan, omladozó állapotban levő épületcsoport, szellemi forrásként a *Szövetkezés* című szakfolyóirat, valamint a Hangya-naptárak sorozata, s nem utolsósorban a Rohay László emlékét megörökítő tekintélyes, a maga nemében példanélküli, tekintélyes emlékfotóalbum. Mindezeket a letűnt erdélyi magyar szövetkezeti tevékenység szent ereklyeként őrizzük a nagyenyedi Bethlen Könyvtárban. Értékük annál is nagyobb, mivel az intézmény egykori irattára, az utókor nemtörődömsége folytán, teljes egészében megsemmisült.

Hasznosítsuk hát a múlt ismereteit és tanulságait jelenünk és jövőnk anyagi, gazdasági, szellemi jobbítására. Erre pedig a nagyenyedi Hangya példája minden tekintetben biztató és időtálló.

61 *Szövetkezés*, 1948. 1–2. sz.